

Міністерство освіти і науки України
Карпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА
НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО (БАКАЛАВРСЬКОГО)
РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ

на тему:

ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ОСОБИСТОСТІ У ШКІЛЬНИХ
ПІДРУЧНИКАХ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ У 9 КЛАСІ

студентки IV курсу, групи СОІ-41
предметної спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)

Романюк Ольги Тарасівни

Керівник:

Єгрешій Олег Ігорович

кандидат історичних наук, доцент

Рецензент:

Райківський Ігор Ярославович

доктор історичних наук, професор

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

(підпис) (прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ МОДЕРНОЇ ДОБИ.....	7
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 9 КЛАСУ У КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ТЕМИ	25
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ У 9 КЛАСІ.....	50
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	78
ДОДАТКИ.....	86

ВСТУП

Актуальність теми. Вивчення історичних особистостей є одним із головних складових сучасної історичної освіти, адже через діяльність конкретних історичних особистостей учні мають можливість зрозуміти логіку історичних подій, процесів, пізнати зв'язок між давнім минулим та сучасністю, визначити місце людського фактора в розвитку держави, особливо у формуванні держави. У цілому специфіка історичної науки вимагає вивчення історичних особистостей, аналіз діяльності, безумовно об'єктивної оцінки підсумків для формування цілісної картини історичного процесу.

Програма 9 класу вивчає період з кінця XVIII – до початку XX ст., час формування нації, українського національного відродження, змін у всіх сферах життя. На відмінну від інших періодів, визначні особистості модерної доби у більшості випадків були інтелігенцією(науковцями, письменниками, підприємцями-меценатами, нащадками козацьких родів, греко-католицьке духовенство), саме в цей період формувалася активна українська інтелігенція, яка сприяла відродженню національного руху, формування української нації. Боротьба яких на відмінну від минулих періодів, була у культурному напрямку, тільки в кінці століття почався політичний етап національного відродження(поява та функціонування перших політичних партій, які відіграватимуть важливу роль у майбутній історії).

Завдяки реформам, які відбулися в шкільній освіті (запровадження НУШ, зміна навчальних програм) та які плануються в найближчому майбутньому (вивчення історії України та всевітньої історії, та інтеграції громадянської освіти, як одного навчального предмету) змінилися погляди на вивчення історії України, та важливого компонента історії, як історичних особистостей, вимагає нових підходів та узгодження із новітніми вимогами.

Об'єктом дипломної роботи є навчальний процес у закладах загальної середньої освіти.

Предметом дипломної роботи є особливості дослідження історичних особистостей у ЗЗСО (9 клас), аналіз підручників з історії України для 9 класу, методологічні рекомендації при вивченні історичних особистостей.

Метою дипломної роботи є аналіз вивчення історичних особистостей у шкільних підручниках з історії України у 9 класі. Виходячи із поставленої мети, передбачено розв'язання таких завдань:

- розкрити особливості дослідження історичних особистостей модерної доби;
- здійснити аналіз підручників з історії України для 9 класу у контексті розкриття теми;
- запропонувати методичні рекомендації при вивченні історичних особистостей у 9 класі.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють модерну добу (90 роки XVIII – початок XX ст.). Разом із тим авторка роботи вважає, що хронологічні межі є достатньо умовними адже йдеться про сучасну школу і дуже непросто історикам які живуть у наш час аналізувати історичне минуле. У силу методичної спрямованості теми авторка розуміє певну умовність хронологічних рамок роботи.

Територіальні межі даної дипломної роботи охоплюють територію України у складі Російської імперії та Австрійської(Австро-Угорської). У силу методичної спрямованості теми авторка розуміє певну умовність територіальних меж роботи.

Стан наукової розробки. На даний момент дана тема, є недостатньо вивчена, адже не існує єдиного визначення «особистості», що ускладнює процес дослідження. Необхідно відзначити внесок радянських методистів О. Вагін та П. Лейбург які заклали алгоритм вивчення історичних особистостей. Сучасних вітчизняних методистів І. Коляди [13], Я. Камбалової [10], Т. Воропаєвої [8] щодо визначення, що являє собою історична особистість та особливості її вивчення. Особливо слід згадати розробку О. Пометун та Г. Фреймана про послідовність вивчення історичних особистостей, яка на даний час є найбільш змістовною та цілісною. Хотілося б відзначити, дослідження істориків В. Сарбея, Ф. Стеблія [11],

М. Грохома, П. Магочія [25], щодо визначення, особливостей та періодизації національного відродження. Також хотілося б відзначити напрацювання психологів Н. Чепелева [6], О. Леонтьєв [15], та інших, щодо визначення поняття «особистість». Педагогічна наука часто обмежується визначенням «особистості» з психології, хочеться відзначити педагогів А. Мудрика [15], В. Крисько [15], які сформували власні визначення поняття «особистість». Хочеться відзначити авторів підручників для 9 класу: О. Власова [33], О. Гісема [34], О. Пошетун [36], О. Дудара [37], Н. Сорочинської [39], І. Щупака [43], О. Струкевича [40], О. Рєєнта [38], О. Малія [38] та інших, які подають роль історичних особистостей у вітчизняних підручниках. Методологічні аспекти вивчення історичних особистостей можна простежити у методичних статтях: Яніни Камболової, де аналізується подання інформації на прикладі «Кирило-Мефодіївського товариства»: складання історичного портрету, використання уривків із художньої літератури, біографічно-оцінюючий, схематичний, порівняльний метод вивчення історичних особистостей тощо. Ігор Коляда пропонує під час дослідження історичної особистості Івана Котляревського використовувати роботу з творами образотворчого мистецтва, опису особистості (історико-біографічному та історично-психологічному), ілюструванню. Стаття В. Молоткіної розглядає вивчення постатей, через призму формування креативності школярів: використання схематичного варіанту, дидактичних ігор, використання алгоритму аналізу особистості, робота із портретом особистості тощо. В праці в. Мороза «Історія України в джерелах» пропонується використання уривків із художніх творів Т. Шевченка, та доповіді навчальника про арешт Кобзаря. Пропонується учням, визначити як у творчості письменника відобразилися національні ідеї, учні висловлюють власну думку.

Методологічною основою дипломної роботи є методи дослідження: метод дедукції та індукції; історичного та логічного підходу, системного підходу, наукового пізнання, наукової об'єктивності, проблемно хронологічний метод. Використання перелічених методів забезпечило комплексний аналіз теми та допомогло простежити «вивчення історичних особистостей у шкільних

підручниках з історії України у 9 класі». Використання системного й проблемно-хронологічного методів допомогло більш об'єктивному аналізу навчальної інформації та узагальненню напрацювань.

Наукова новизна пропонованого дослідження полягає у спробі комплексного аналізу способів представлення історичних особистостей у сучасних шкільних підручниках історії України для 9 класу, періоду модерної доби.

Практичне значення дипломної роботи полягає, що опрацьовану та систематизовану нами різноманітний матеріал можна використовувати на уроках історії України у 9 класу, на найрізноманітнішу тематику: від уроку про діяльність Кирило-Мефодіївського братства, до вивчення культурного життя кінця XIX ст. Використання для створення проєктів, відео-матеріалу, роботи в групах, парної та індивідуальної роботи учнів, дидактичних ігор, творчих завдань(створення мемів, коміксів), завдання на розвиток критичного мислення (складання інтелект-карти) тощо.

Структура роботи. Відповідно до даної мети наукового дослідження структура складається із: вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (68 позицій) та додатків. Усього робота налічує 109 сторінок.

РОЗДІЛ 1 ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ МОДЕРНОЇ ДОБИ

Історія усіх народів та держав відбувалася протягом тривалого періоду і продовжує формуватися і сьогодні. Протягом усієї історії велика кількість поколінь робили жертву власними бажаннями, здоров'я а дуже часто, на жаль, і власним життям заради майбутніх поколінь, здобуття ними кращого життя. Діяльність та завдання історичної особистості в історичному процесі є неоціненно важливим. Історія, як комплекс наукових знань, удосконалюється, «оживає», за допомогою вивчення, становлення особистих суджень про наслідки діяльності тих або інших історичних особистостей, як у минулому так і в сучасному часі. Історична наука, у більшості людей асоціюється, з величезною кількістю дат, часом незрозумілих подій та явищ. Хронологія подій, статистика жертв битв, але насправді історія- це наука про людей, людські вчинки які формують історію, рішення які мали вплив не тільки на життя особистості та людей модерної доби а й сучасності, особливо у наш непростий час. Влучним є твердження Н. Макіавеллі, що «індивіду розумному необхідно обирати шляхи, які вже пройдені найвеличнішими з поміж людей, та робитися схожими до найбільш достойних поміж них» [13, с.301–302].

Сучасна українська освіта не може повноцінно існувати без дослідження діяльності історичних особистостей, адже прогрес у суспільному житті визначатиме оцінку на талановитих, цікавих, вагомих осіб суспільства та їхню діяльність. Також дослідження зразків та ідеалів для повторення, на думку психологів є регулярністю, яка має значний вплив на розвиток особистості учнів. Гуманітарна освіта не може бути осторонь від вирішення проблеми суспільного життя [13, с.302].

Модерна доба або період XIX ст.тлумачиться в теперішній українській історіографії як період «національного відродження». В науковий вжиток це поняття запровадили видатні діячі національної історичної науки двадцятого століття: М. Грушевський, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, усвідомлюючи під цим

терміном зібрання подій та явищ, пов'язаних із розповсюдженням масового національного самоусвідомлення, активізацією українського руху, зростанням усіх сфер національно-культурного життя [25, с.1].

На думку історика Н. Барабаша, у сучасному значенні поняття «українське національне відродження» характеризує сукупність подій та явищ процесів історії України з кінця XVIII- на початку XX ст., взаємопов'язаних у першу чергу з розвитком етнонаціональної самосвідомості, активізацією національного руху, удосконаленням всіх сфер культурного життя. Дане визначення показує різнобічність даного феномену. Адже є періодом в історії України, та явище формування національної свідомості українців тощо [21].

Історик Віталій Сарбей окреслював «національне відродження» як важкі обставини, які складаються з національної свідомості, діяльності українців та зростання всіх напрямів культурного життя українців. На противагу- інший відомий вчений Феодосій Стеблій усвідомлював національне відродження в значенні відродженні на західноукраїнських землях призупиненої іноземним пануванням усталених норм незалежного громадсько-культурного, а опісля громадсько-політичного життя [11, с.4].

Період XIX ст. означений радикальними змінами в етнополітичних трансформаціях на українських землях. В той період часу здійснювалося становлення та об'єднання української нації-вищого рівня розвитку етносу. Однією із головних умов повноцінності даного процесу вбачається спільність території, мови та національної свідомості. Треба враховувати, що тоді українські землі були розділені на дві частини по р. Збруч [27, с.7].

У підросійських землях процес проходив набагато повільніше, і актуальним було відчуження національної ідеї та політичної культури. На землях, що перебували під владою Австрії, завдяки закономірності політичних і соціально-економічних чинників з'явилися передумови для активнішої поєднання українського складника в політичне життя Австрійської імперії, еволюції його національної свідомості.

Видатний історик Михайло Грушевський вивчав національне відродження, як два паралельні напрями українського національного руху (в двох імперіях) які були взаємопов'язаними. Досі зберігаються відмінності в оцінках істориків українського національного руху. Адже деякі історики беруть за основу погляди та їх поширення, інші- використовують справжні політичні процеси, діяльність тогочасних діячів. Академік О. Пріцак характеризував українське національне відродження як феномен рухливий, окреслений постійною зміною головної позиції, в певному регіоні. Незаперечним є той факт, що рухи XIX ст. в Російській та Австрійській(Австро-Угорській) імперії, мали визначальне значення для формування української нації та основи для XX ст [27, с.7–8].

Процес формування модерної української нації, проходив під авторитетом прогресивних поглядів Заходу: просвітництва, романтизму, Французької революції. Знищивши монархію, революція започаткувала початок періоду формування ідеї національної держави, яка ґрунтувалася на славнозвісних засадах, визначених італійським діячем Джузеппе Мадзіні «кожна нація-держава...». Головну роль у «національному відродженні» виконувала інтелігенція, яка використовувала поширення серед простого населення національної свідомості [25, с.4].

Періодизація українського «національного відродження» базується на трифазній моделі, розробленій у кінці шістдесятих років минулого століття відомим вченим Мірославом Грохом для «недержавних» народів, яка була найпопулярнішою в сучасний період. Згідно з цією схемою, розквіт національних рухів окреслюють три фази або стадії:

За першою стадією (теоретичною - «збирання спадщини») деякі науковці або ентузіасти, зайнялися вивченням різних аспектів побуту народу-фольклору й народознавства, мови та історії. Друга стадія- структурна, культурна чи період поживлення національної свідомості, яка визначається побудовою структурної інфраструктури національного руху. На третій (політичній) стадії відбувається відродження з'являються та поступово зміцнюються політичні організації, які

паралельно із культурницькими завданнями встановлюють вимоги національної автономії, чи повної незалежності нації [25, с.8].

Цікавою є схема відомого канадського дослідника П. Магочія який так само, окреслює три етапи процесу національного відродження східнослов'янських народів: період збирання спадщини, організаційний період, поява культурних установ(книгозбірні, музеїв, театрів), політичний період- виникнення масових організацій, партій, які беруть активну участь у політичному житті. Історик виділяє дані етапи для земель, які входили до різних імперій. Так, національне відродження в західноукраїнських землях розпочалося з організаційної стадії, а йому сприяла політика австрійського уряду наприкінці XVIII ст [11, с.7].

Історик Іван Лисяк-Рудницький, також вважає що українське національне відродження мало три періоди: шляхетський, народницький та модерністський. Головним критерієм визначення періодів, для дослідника була рушійна верства населення. У першому періоду головну роль отримало дворянство, яке зберігало український характер. Розуміючи регіоналізм як одна із характеристик дев'ятнадцятого століття І. Л. Рудницький окреслює регіони, де формувався національний рух: Слобожанщина, Лівобережжя, Південь, Правобережжя у Російській імперії та Галичину, Буковину, Закарпаття в Австрії [26, с.3–4].

Американський вчений українського походження Р. Шпорлюк окреслює три етапи національного відродження: академічна, культурна та політична. Перший період розпочинається з кінця XVIII ст. в умовах якого українські діячів розпочали збирання пісень, легенд, документів. Відтак на основі даного матеріалу розпочалося вивчення української історії та літератури [11, с.7].

Наприкінці хочеться звернути увагу, що визначення власної національної усвідомленості проходив поступово, тому цілком нормальним було те, що серед населення міст в XIX ст., можна було зустріти людей, які вибирали не тільки українську ідентичність, а також польську та російську. Для багатьох мешканців було важко визначитися із ідентичністю, і вони були лояльними до декількох, -у Російській імперії можна було бути малоросом та українцем. Відомий український історик Ярослав Грицак, акцентував, що якби події та процеси

відбувалися по- іншому, то сьогодні українські школярі могли б вивчати «Історію Польщі» або «Історію Росії» [25, с.6], що на жаль відбувається на тимчасово окупованих територіях України.

У законі України «Про повну загальну середню освіту» встановлено, що право засвоєння освіти гарантується незалежно від будь-яких обставин та ознак релігійного, національного, гендерного характеру, а також соціального, майнового та сімейного становища. Немає бути будь-яких обмежень у можливості здобуття цілісної загальної середньої освіти. Окреслено, що метою освіти є всеохоплюючий розвиток, навчання, виховання, знаходження талантів, соціалізація особистості, яка пристосована до життя в суспільстві та правильною взаємодією із природою, має амбіції до самовдосконалення та здобуття освіти протягом життя, підготовлена до свідомого життєвого вибору та реалізації власних амбіцій, дбайливих почуттів до родини та власної країни, навколишнього середовища, направлення власної діяльності на добробут інших людей та суспільства. Таким чином передбачається формування в учнів компетентностей, умінь описаних у Законі України та державних стандартах [1].

Згідно Державного стандарту базової середньої освіти до громадянської та історичної освітньої галузі передбачається формування особистості школяра через аналіз минулого та теперішнього та поєднання між ними, формування ідентичності громадянина України, формування активної громадянської позиції на основі демократії, патріотизму, дотримання розуміння цінності верховенства права та «нульової» лояльності до будь-яких форм корупції [2]. У додатку 17 передбачається оволодіння учнями ключовими компетентностями, так при оволодінні громадськими та соціальними компетентностями передбачається плекання учнями знань та вмінь прав людини та захистом їх у демократичний спосіб, вміти наводити історичні приклади вирішення конфліктних ситуацій мирним шляхом, ідентифікація себе як громадянина України, учасника різних спільнот тощо. Також передбачається оволодіння базовими знаннями особливо звернення уваги на предмет «Людина і суспільство», де передбачаються вміння будувати відносини у суспільстві: на роботі, родині та взаємини між різними

групами людей, розуміння важливості таких речей, як толерантність та інклюзія, гармонійне вирішення конфліктів. Учні повинні навчитися мислити структуровано, навчитися розуміти взаємозв'язок та взаємовплив різних процесів та явищ, постатей в умовах конкретних епох(періодів). Тобто учні повинні розуміти вплив історичних постатей на процеси, явища, розуміти зміни які відбувалися у суспільстві завдяки їхньому впливові [3].

У Концептуальних засадах реформування середньої школи передбачається акцент на десяти компетентностях (про соціальну та історичну компетентності описано вище) та наскрізних вміннях: використовувати та розвивати емоційний інтелект, розвивати вміння співпрацювати в команді, які своєю чергою розвивають протягом навчання. Планується та застосовується особистісно-орієнтований підхід під час навчального процесу, реалізується принцип дитиноцентризму, на найвищому рівні враховуються права дитини, її зацікавлення, інтереси, враховуючи вікові, психологічні та розумові здібності учнів. Також паралельно із здобуттям нових знань вірогідно буде максимально розвиватися виховний процес, адже людина може здобути на високому рівні освіти, при цьому не маючи елементарних цінностей і використовувати власний потенціал для шкоди суспільству, людям. Розвиватимуться також загальнолюдські цінності, формуватиметься в учнів українська ідентичність. Даний процес ймовірно здійснюватиметься наскрізно, тобто на кожному уроці учні розвиватимуть моральні -етичні цінності за допомогою різноманітних тем та підходів вчителів [4, с.10–20].

За оновленою концепцією НУШ планується дослідження інтегрованого предмету історії України й Всесвітньої історії з поєднанням громадянської освіти, що покращує процес аналізування історії, історичної особистості будь-якої доби, особливо модерного доби. Тож учні 9 класу досліджуватимуть діяльність членів «Руської Трійці», «Кирило–Мефодіївського товариства», аналізуватимуть події «Весни народів», паралельно вивчаючи діячів та події які відбувалися в той час у Європі, та їхню взаємопов'язаність. Здобувачі освіти отримуватимуть можливість

порівняти діяльність вчених на українських землях під владою Російської імперії та Австрійської(пізніше Австро-Угорської).

Згідно програми з історії України для 9 класу під вивчення теми «Українських земель в Австро-Угорській імперії» учні повинні сформувати власні оцінки діяльності Олександра Барвінського, Юліана Бачинського, Юрія Романчука, Івана Франка та Юрія Федьковича. Так згідно до кожної теми учні мали би мати власну думку про важливість діяльності конкретних історичних особистостей у контексті модерної доби [5, с.58].

Для вдосконалення аксіологічної компетентності для конкретних розділів підручників пропонується поєднання міжпредметних зв'язків. Коли ми починаємо вивчати історію ХІХ ст. отримуємо вдосконалення в школярів власних оцінок про історичну особистість, використовувати знання з української літератури: аналіз творів І. Котляревського «Енеїда», «Наталка Полтавка». Тим самим, учні розумітимуть важливість творчості письменника для сприяння національного самоусвідомлення простого населення [5, с.53].

Виконання визначених цілей навчальною програмою у 9 класі передбачає від вчителя не простого викладу матеріалу, а застосування гуманістичного підходу, планується «олюднення» історії за допомогою розвитку ідей внутрішньої цінності персони в історичному процесі [10, с.6]. З точки зору, методології це означає, що в центрі уваги учнів постає людина, тобто вивчення історії відбуватиметься через вивчення історичної особистості. Так, учні на противагу вивченню дат та процесів, наприклад, що 1805 року було засновано Харківський університет, учні аналізують підтримку Василя Каразіна та інших історичних особистостей у допомозі його відкриття, вивчають подію з точки зору харківської інтелігенції тощо. Учні самостійно оцінюватимуть діяльність В. Каразіна, формуватимуть власну думку про особистість, визначатимуть її значення у розвитку національного руху, пам'ятаючи, що на початку правління Олександра І особистість була його радником, та протягом тривалого часу вважав себе сербом. Тим самим учні зацікавляться особистістю, адже так матеріал засвоюватиметься

краще, ніж просто виклад інформації та розвиватиме в учнів критичне мислення, адже на противагу заслугам постає і недоліки, що є цілком нормальним.

Також варто відзначити, що у період модерної доби видатними історичними особистостями, на противагу іншим періодам (наприклад ранньомодерному періоду), ставали представники інтелігенції: науковці, письменники, етнографи, вчителі, духовенство (особливо греко-католицьке). Тобто XIX ст. сформувало нову плеяду історичних особистостей, які на відмінну від ранньомодерного періоду не боролися за допомогою зброї(козаки, гетьмани), а формували українську націю на культурному рівні. Змінилися не тільки професії (діяльність) історичних особистостей, змінилася форма боротьби, коли козацька еліта відійшла на другий план, а головне місце зайняла інтелігенція. Це особливо важливо враховувати під час вивчення діяльності історичних особистостей, і акцентувати увагу для учнів, адже в багатьох є стереотип, що період XIX ст. був «нудним та нецікавим», а особистості не займалися нічим важливим, не проявляли боротьбу, через відсутність битв, та великої кількості повстань. Але це є неправильним, адже в період модерної доби змінилася тільки форма боротьби, а не закінчилася сама боротьба українського народу та діяльність історичних особистостей, наприклад діяльність єпископа Григорія Яхимовича, була одним із проявів боротьби. Так не відбувалося відкритої боротьби, але вона тривала, її своєрідним наслідком стала поява політичних партій, організацій, ряду історичних особистостей, які мали надзвичайно важливе значення для XX ст. Про це не обхідно говорити, і формувати в учнів розуміння важливості діяльності історичних особистостей модерного періоду.

Суттєвим теоретичним аспектом дослідження особистостей модерного періоду є аксіологічна компетентність. Історія України 9 класу має перш за все морально-етичну цінність, де необхідно впливати на особистість учня через пояснення внутрішніх переконань особистості, як чинника впливу на діяльність [12] Наприклад, особистість єпископа Михайла Левицького, батько якого був священником, здобував освіту у Станіславові та Відні. Внутрішні переконання М. Левитського, які він отримав завдяки вихованню та освіті, прямо впливали на його

діяльність: підтримка освіти, та відсутність підтримки діяльності «Руської трійці», адже був дуже застережливим та уникав конфлікту із владою [53]. Таким чином розвивається емпатія учнів, та відбувається краще розуміння діяльності історичної особистості.

Важливим для персоналізації історії є використання джерел особистого характеру. Модерна доба – це період біографій (автобіографій), щоденників, листувань, маніфестів, записів виступів та поява перших фотографій, які допоможуть пізнати історичну особистість з іншої сторони [10, с.7]. Велика кількість діячів, вели листування між собою, наприклад усім є відомо, що письменниці Ольга Кобилянська та Леся Українка, активно листувалися, ділившись власними думками, учням під час вивчення їхньої діяльності можна запропонувати уривок із листа. Більш детально про використання листування, описано в третьому розділі.

Також варто пам'ятати, що історичні особистості по-різному бачили напрям боротьби та майбутнього українського народу. Так Михайло Драгоманов був прихильником ідеї соціалізму, це зараз нам це не зовсім є зрозумілим, а тоді було цілком логічним. Або діяльність москвофілів, наприклад Дениса Зубрицького, це ж не можна однозначно назвати зрадою, просто діячі цього напрямку вбачали в цьому сенс тощо. Діяльність історичних особистостей модерної доби була різноманітною: від громад, гуртків до утворення перших політичних партій, яких було декілька і які по-різному бачили майбутнє українського народу. Тому аналізуючи діячів XIX ст., варто розуміти їхню різноманітність, та аналізувати з оцінки модерного століття, а не сучасності.

У психологічній науці на сьогодні є більш ніж 90 різноманітних визначень присвячених особистості, що свідчить про унікальність та важливість для психологічної та інших наук. Науковець Л.С. Виготський звертав увагу, що особистістю не народжуються, вона з'являється як наслідок культурного та соціального розвитку [15].

Концепт «особистість» за походженням є історичним, адже воно з'явилося на конкретному етапі культурного розвитку та характеризує собою конкретні

соціальні та культурні тенденції. Поява поняття нерозривно пов'язано із становлення психологічного дискурсу [6]. На думку науковців: Л. Хьєлла, І. Конта., Д. Зіглера особистість характеризується усіма соціальними постатями та позбавлена будь-яких гендерних та вікових особливостей. Поняття «особистість» є феноменом у різних науках: антропології, педагогіки, психології, що характеризує важливість даного поняття [28]. Як відомо, поняття «особистість» виникає тільки на високих сходинках соціо та онтогенезу, тільки з початку періоду Відродження особистісне вдосконалення особи стає незворотним. Поняття «особистість» є змінним та залежить від різних історичних факторів [8, с.53].

Відомий швейцарський психолог Карл Юнг визначав, особистість як загальну якість індивіда, яка розвивається не тільки у процесі її взаємодії у суспільстві, а й у період коли вона визначає свою соціальну роль. Після цього особистість може дистанціюватися від обставин, а також зрозуміти власну неповторність та життєвий шлях, еволюціонувати у період, коли особа піднімається над суспільними ролями з метою досягнення власної цінності. Адже особистість – це осмислений вибір самого себе, а також особистого життєвого шляху [28].

Також не варто забувати думки дослідника З. Фрейда, який звертав увагу на визначальності несвідомого елементу особистості, адже людина не відрізняється тільки духовними ознаками, є місце ще для тіла, яке хоч і не має головної ролі, але бере активну участь у формуванні особистості. Адже фізичне становище людини у великій мірі має вплив на формування особистості, особливо це активно проявлялося у минулих століттях. Влучним є погляд Н. Сорокіної, яка акцентує що особистість є наслідком доповнення людини надорганічним складником. Тобто, коли ми народжуємося ми не стаємо особистостями, адже невідомо які погляди ми матимемо, яких моральних принципів будемо дотримуватися, які естетичні смаки сформуємо, яке економічне становище та соціальний статус здобудемо у суспільстві, адже все це є абсолютно невідомим. Це можна порівняти з чистою дошкою, на якій можна писати чи малювати будь-що.

Варто звернути уваги, на те що термін «особистість» розглядається не тільки в науковому світі, але й використовується і у повсякденному житті, що в свою чергу змінює фундаментальний зміст, адже визначення «людина» та «особистість» використовуються як взаємозамінні. Дана тенденція, пов'язана з тим, що особа має уявлення про себе, про особисте «Я». Вчений Кон говорить, що це безмежно утверджує над усіма іншими істотами, які проживають у суспільстві. В сукупності усіх характеристик вона є особистістю, і завдяки поєднанню усіх характеристик, на особистість можна впливати є кардинально різною від інших речей та тварин, долю яких можна вирішувати на власний розсуд [28].

Сучасні українські психологи, по – різному визначають та характеризують поняття особистість. Так дослідниця Чепелева вважає, що особистість це письменник особистого життя, оповідач, суб'єкт, який робить спроби знайти сенс життя та сформуванню його порядок. Окреслюючи шість головних характеристик особистості [6, с.129]. Дослідник Коваленко характеризує поняття «особистість» як сильну систему соціально важливих якостей людини, залежних від її рівня суспільних відносин, розвинути під час процесу колективної діяльності та особистих стосунків [9, с.233]. Вчений Леонтьєв характеризував особистість як системне утворення, досить пізній наслідок соціально-історичного прогресу та унікальний рівень онтогенетичного поступу людства. Справжньою базою особистості людини є комплекс її ставлення до світу, яке є суспільним за своєю основою та реалізується в комплексі. Особистість визначають психологічні якості людини, які допомагають її діяльності. Ієрархія зацікавлень формує ядро особистості. Також вчений підкреслює три основні аспекти особистості: багатогранність зв'язків із суспільством, інтенсивність ієрархізованості та загальну систему. Насиченість зв'язків людини формує особистість. Психологічні підструктури складають: темперамент, емоційні переживання та зацікавлення, навички та вміння, моральні якості характеру тощо [15].

Досі існують групи дослідників, які по-різному тлумачать поняття «особистість». Одні науковці вважають, що особистість є наслідком еволюційного становлення людської психіки, що доводить те, що людина є на умовній межі між

надсоціальним та соціальним. Варто додати, що вона є вищою над всіма соціокультурними традиціями та дотримується внутрішніми нормами (совістю) та загальними цінностями. Інша група науковців дотримується думки, що особистість – це здобуток соціокультурної обробки індивіда та наслідок його соціалізації [28].

Педагогічна наука, на жаль, дуже часто обмежується психологічним терміном «особистість». Дослідниця Н.П. Волкова визначає термін «особистість» як сформована сукупність психічних якостей індивіда, яка формується через його діяльність у чіткі суспільні, культурні та історичні процеси [9, с.233]. Дослідник А.В. Мудрик характеризує особистість як персональний суб'єкт соціального формування, яка інтенсивно впливає на себе, на моменти власного життя і людей які її оточують. Педагог писав «...Чим сприятливіші умови, тим більш активно проявляє себе особистість суб'єктом соціального виховання...». Науковець В. Крисько окреслює особистість, як конкретну особу, яка є представником конкретного стану суспільства, яка розвивається в певній сфері діяльності, чітко розуміє власне ставлення до навколишнього середовища та володіє конкретними індивідуально-психологічними особливостями [15].

Особистість – це своєрідна форма існування психіки особи, яка представляє собою єдину, здатну до вдосконалення, самовизначення, свідомої конкретної діяльності та саморегуляції яка формує власний неповторний внутрішній світ.

Самоконтроль та саморозвиток визначають фундаментальними рисами особистості багатьма науковцями. Життя особи у навколишньому суспільстві є справжнім способом існування вищої психіки. Особистість має основні характеристики: цілісність, неповторність, активність, вираження, доступність, саморозвиток та саморегуляція. На нашу, думку, варто детальніше розглянути ознаки особистості адже вони є непростими та суперечливими, а їхнє пояснення дозволяє зрозуміти психологію особистості [17, с.4].

Цілісність. Цілісність особистості логічно охоплює усі компоненти життя людини, викликані інтегрованою гармонією трьох складових функціонування особистості – біологічного, соціального і духовного чинників. Кожна людина є

унікальною. Відомий австрійський психолог Зігмунд Фройд писав про «принцип реальності» який протиставляється «принципу задоволення». Діяльність за «принципом реальності» є чіткою та вираженою [17, с.4].

Хочемо акцентувати увагу на здатності особистості виражати власний внутрішній світ, під яким розуміється творча складова особистості її формування. Активний внутрішній світ особи сприяє життєвому рухові особистості, де вона поєднується із соціальною дійсністю. У професійній діяльності, то тут ми будемо розуміти майстерність. Якщо «майстер» є професіоналом, тоді він не тільки на високому рівні виконує роботу, а й також у своїй діяльності втілює власну особистість [17, с.5].

Тепер більше уваги відімо історичній особистості. Будь-яка історична особистість – є такою собі системою, яка самостійно контролює власні вчинки, бажання та дії. Впершу чергу нас зацікавлює значення діяльності особистості на перебіг історичних процесів. Також варто звертати увагу на особисті якості людини, які їй допомагали досягти певних цілей. Вивчення цікавих фактів про особистість (її вподобання, думки, мрії, спогади з дитинства) тільки сприятимуть зацікавленню в учнів вивчення матеріалу [19, с.90].

Історичну особистість за науковицею Т. Воропаєвою необхідно вивчати як суб'єкта особистої життєдіяльності, що будує не тільки власне майбутнє, а й в особливий спосіб творить життя певної спільноти, общини, ба більше – народу, нації, країни. У цілому історичні особистості – це особи, які володіли чітко вираженою індивідуальністю, мали особисті погляди, ідеї, прагнення, зробили істотний особистий внесок, який спричинився до вагомих зрушень у житті суспільства. Як наслідок їхня праця стала матеріалом дослідження історичної науки [10, с.5].

Зазвичай історична особистість – це визначальний діяч (державний, політичний, науковий, релігійний, культурно-мистецький), який мав великий вплив на перебіг історичних подій, що сформували подальший розвиток країни, нації, народу, регіону чи всього світу. Досягнення рівня історичної особистості, можна за умови, якщо зміни які відбулися власне змінили життя великого кола

населення [8, с.61]. Дуже часто велика кількість історичних особистостей помирало в молодому віці, зазвичай через те, що гинула у бою. Значення їхньої діяльності визнавалося, на жаль, лише після їхньої смерті та не були цінними (важливими) під час життєвого шляху. Часто брехня, підлість, жорстокість та інші негативні якості в кожному періоді використовувалися проти особистостей, тим самим як спроба знищення їхньої репутації в суспільстві. Часто видатними особистостями ставали мученики, юродиві та інші, тому видатною історичною особистістю можна стати в будь-якій сфері діяльності.

Треба сказати, що вивчення історичних особистостей визначає використання багатьох типів дослідження: зумовлює синтез особистісно-біографічного та діяльнісного підходу. Інтегральне вивчення біографій можна вивчати за такими ознаками [10, с.63–64]:

- Персональний вибір у конкретній проблемній ситуації(ситуації від якої залежать життя людей, доля країни, нації, можливість існування держави) як приклад прийняття правильного рішення, незалежного від інших осіб;
- «Внесення» (можна використати до виразу «вкласти душу») відображення у діяльності сучасників, учнів, нащадків, майбутніх поколінь;
- Порушення «меж» типових рішень, порушення буденності життя, соціальними та іншими стереотипами поведінки певного кола людей(порушення стандартних норм, боротьба з власними емоціями, страхами, небажання пристосовуватися до певних ситуацій, осіб);
- Приватні вчинки та діяльність(спосіб особистого життя, боротьба з проблемами, як приклад докорінного впливу на перебіг подій);
- Громадянські (ідейні, мистецькі, культурно-цивілізаційні, божественні) поширення власних ідей, світогляду, для розвитку суспільства;
- Героїзм та жертвність;
- Особиста самопожертва [10].

За даними ознаками, на нашу думку, можна розглянути діячів модерної доби: поета та художника Тараса Шевченка та поетесу Лесю Українку. Хоча це і не є зовсім правильним, адже у період модерної доби було багато відомих діячів, які формували українську націю, культуру [10]. За такими критеріями можна і доцільно буде проаналізувати постать Миколи Костомарова, зокрема внесення впливу ідей на історичні особистості І. Франка та М. Павлика, які були прихильниками соціалізму та які це мало для них наслідки. Або проаналізувати особисту самопожертву, зокрема еміграції особистості до Швейцарії та діяльність за кордоном.

За теоретичним аналізом вчені окреслюють, що «історична особа», «історична постать», «історична особистість»- це індивід, з чітко окресленою, індивідуальністю, який зробив вагомий внесок, наслідком якого відбулися важливі зміни у житті суспільства.

Науковці чітко визначили такі терміни, як «особа», «особистість», «персона» та «персоналія» і що дані поняття слід вивчати окремо. Також вчені біографісти досліджують філософські поняття, як «его, пост-его, різні види «я»»(прізвисько людини, псевдонім) тощо [7, с.34–35].

У методичній науці є твердження, що історична особистість- це індивіди з чітко вираженою індивідуальністю, які додержувалися особистої системи поглядів, думок, прагнень, вчинили великий вплив, як наслідок відбулися великі зміни у житті суспільства, що призвели до вивчення історичної науки [19, с.90].

Розвиток в учнів цілісної картини щодо історичної особистості повинен поєднуватися із рівнем розвитку оціночних поглядів школярів, тому необхідно дотримуватися принципу єдності знань. Так, погляди на особистість Миколи Костомарова повинні формуватися в комплексі: враховувати біографічну інформацію, діяльність діяча та власні погляди учня(в кожного учня є свої погляди на конкретну особистість, що є нормальним). Оціночні погляди учнів залежать від рівня знань, та психологічних особливостей. Більш детально власні судження щодо М. Костомарова та інших діячів окреслимо у третьому розділі.

До ХХ століття у вітчизняній науці поняття «особистість» вивчалось тільки у контексті філософських знань, однак починаючи з модерної доби це поняття почали вивчати на науковому рівні в рамках психологічного напрямку. Дане поняття вивчали різні напрямки психології, які репрезентували українські вчені такі, як Г.Костюк, І. Вітенко, А. Борисюк та інші. У науковому дослідженні В. Роменця на глибинному рівні пояснюється, що визначальною рисою особистості є «вчинок» [29]. В психологічній науці особистість-це оптимістичне явище та конкретно-історичне виняткове. Протягом розвитку людини, складається визначення особистості, а саме становлення визначення «історична особистість». На думку вчених особистість – є кульмінацією філогенезу психіки.

У радянській період зміцнювалися та розвивалися за ідеологічними принципами поняття, які підкреслювали такі сфери як: «народне суспільство», «колектив» та ін. У той час розгорнутіше досліджували біографії певних діячів радянської світогляд, звитяжців «Великої Вітчизняної Війни», рекордсменів-працівників- «Стаханівський рух» тощо. Натомість «ідеальним образам» застосовувалися так звані «взаємовиключні поняття»- «аристократія», «міщанство», «великі землевласники» тощо.

Методист радянської доби О. Вагін окреслив дослідження осіб за допомогою десяти позицій: опис історичних умов життя, дослідження дитинства та становлення, вивчення за допомогою соратників, головна увага на індивідуальних якостях особистості. Основна роль надавалася на неодмінності «класової оцінки їхньої праці», доведеності, що виконання завдань є не тільки результатом праці певної особи, а підсумком діяльності цілого народу. У середині сімдесятих років ХХст. педагогом П. Лейбенгрубом був створений алгоритм для портрета історичної особистості. Ця думка за значенням є аналогічною до напрацювань О. Вагіна, лише включає в себе п'ять характеристик. Тому під час опису історичних осіб необхідно акцентувати увагу на [13]:

- змалювання історичних умов, під час яких діяла історична особа;
- функції, які намагалася вона розв'язувала, способи застосування;
- класові інтереси, які толерувала історична особистість;

- результат діяльності особистості;
- оцінка наслідків її діяльності.

Сучасна українська методична наука створила нові вимоги для відбору конкретних особистості. На думку вченого М. Харта, певною із ознак має бути переконання значення впливу на розвиток історії. Також слід охарактеризовувати діячів за різними політичними та ідеологічними світоглядами, представників усіх станів суспільства, що доклали зусиль для створення громадянського суспільства, формування у населення демократичних цінностей, утвердження правових норм.

На думку методистів О. Пометун та Г. Фреймута, рекомендується чіткі правила для всебічного вивчення історичних особистостей:

- переглянути найважливіші біографічні дані;
- прослідкувати процес формування особистості в певному оточенні;
- окреслити історичні умови, що відігравали роль у становленні поглядів та якості особистості;
- проаналізувати роль особистості в суспільному житті;
- визначити духовно-психологічні риси особистості;
- проглянути авторитет історичної особистості на певні сфери життя або суспільно-політичні події;
- визначити коло однодумців та соратників історичної особистості;
- встановити, інтереси яких груп уособлювала у власній праці історична особистість;
- виявити історичне значення особистості та її важливості на конкретну галузь життя суспільства [18, с.55].

Дослідження історичних осіб не є головною метою для вивчення історії просторіше, ніж розгляд біографій історичних осіб. Воно повинно стати методом для вдосконалення особистості учня, становлення історичного мислення та світогляду. Цікавим буде проаналізувати за рекомендованими правилами неординарну постать письменника Миколи Гоголя, який походив із козацького роду, захоплювався історією, народними піснями, але основні твори написав у Санкт-Петербурзі, творив російською мовою, тому вважається російським

письменником. І досі не має однозначної думки, щодо оцінки діяльності М. Гоголя.

При вивченні історичних особистостей у контексті модерної доби ми повинні показувати учням, у якій місцевості проживала та розвивалася та чи інша людина, формуючи в учнів розуміння того, що кожна особа є діячем своєї доби, народу, національності. Адже дуже часто, вивчаючи діяльність конкретних особистостей, ми не можемо розуміти чому вони так мислили, засуджуємо та не розуміємо їхні вчинки, починаємо судити їх діяльність з точки зору сучасності. Акцент на характерних рисах модерної доби на українських землях та історичних умовах життя, надасть змогу учням оцінювати діяльність особистостей з точки зору XIX ст., і тим самим полегшить вивчення нового матеріалу. Вивчення особистостей модерної доби дасть змогу зацікавити учнів історією, зрозуміти процеси які відбувалися в даному періоді. Також важливо вчити учнів дотримуватися принципів об'єктивізму, переглядати матеріали за допомогою різноманітних джерел інформації, утримуватися від показу прихильності чи навпаки негативу до історичних особистостей, адже це «спотворюватиме» висвітлення особистості та сформує суб'єктивне ставлення учнів.

Також варто відзначити, що учні 9 класу – це підлітки, учні які активно формують власну особистість, світогляд, роблять кроки до досягнення цілей, активно обирають професію, чим планують займатися, дуже часто змінюють коло друзів, яким буває непросто знайти спільну мову з батьками, вчителями. Але перш за все це діти, організм яких продовжує швидко змінюватися, які шукають гармонії з собою перш за все. Діти починають у певному сенсі «переносити» інформацію про відомих особистостей на яких прагнуть рівнятися, або навпаки вважають їхні певні дії помилками, адже мали негативне значення, для розвитку аксіологічної, громадянської компетентності. Необхідно пам'ятати, що формування учня, як перш за все особистості, громадянина України передбачається в основі Нової концепції української освіти.

РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ ПІДРУЧНИКІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ДЛЯ 9 КЛАСУ У КОНТЕКСТІ РОЗКРИТТЯ ТЕМИ

Підручник продовжує залишатися основним засобом для вивчення історії – історичних подій, явищ, дат, процесів та персоналій. Хоча ми живемо у ХХІ ст. та будь-яка інформація є у вільному доступі, але підручник є першочерговою базою знань до вивчення історичних подій, історичних персоналій які творили власну історію та історію націй, держав, країн, імперій. Більшу половину знань, якщо не всі знання про історичну особистість учні 9 класу про здобувають з підручника. Тому сучасний підручник має не тільки давати базові знання про історичну особу, а й ширші знання. Це для того щоб у майбутньому людина, життя якої буде віддалено від історичної науки та не цікавитиметься історією, мала базові знання з історії України, всесвітньої історії, розуміли світові процеси. Це ще й тому аби переконувати людей «не можна вірити гарантіям росії», розуміти роль історичних особистостей і тих які жили в ХІХ ст. і тих які працюють зараз. Зрозуміло, що геніальний поет та письменник Тарас Шевченко ніколи не був поза «політикою», а активно працював у напрямі формування української нації, зокрема стосовно діяльності у Кирило-Мефодіївському братстві.

Відома дослідниця Наталія Яковенко підкреслює, що «9 клас – це історія України ХІХ ст., яку вивчають підлітки, з якими необхідно говорити «по дорослому», з метою щоб учні розвивали аналітичні вміння та формувалося критичне мислення». Виховною метою модерної історії є те, щоб учні самі врахували всі аргументи, різну точку зору, вміли вирішувати що є «правильним», а що «ні», та розуміли яким шляхом йому слід рухатися в цьому непередбачуваному та важкому світі. Адже українська модерна доба – це період кардинальних змін у всіх сферах людського життя, в період яких проживали та формували українську націю діячі культури [30, с.4–5].

Підручники з історії України оновлюються, і це залежить від змін у навчальних програмах з гуманітарних дисциплін, розвитку історичної науки, сучасних освітніх технологій, тенденцій щодо викладання інформації, напрацювань істориків, вчених-методистів їхніх наукових напрацювань, психологічної характеристики на різні покоління учнів та кращого вивчення учнів чотирнадцяти-п'ятнадцяти років, особливостей їхнього розвитку та вивчення нового матеріалу.

При ознайомленні з великою частиною сучасних підручників з історії України для 9 класу, ми дійшли до висновку, що у смисловому аспекті всі вони формуються на ідеї державотворення, але тлумачення історичних подій, процесів та значення історичних особистостей на уроках історії України реалізуються авторами підручників по різному, що є цілком нормальним та зрозумілим процесом.

У підручнику «Історія України» для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів за авторством Олександра Гісема та Олександра Мартинюка (2017 р.) для найвідоміших історичних особистостей присвячена рубрика «Постать в історії», а першим про кого розповідається у цій рубриці є священнослужитель Андрея Бачинський [34, с.64]. У рубриці розповідається, як він в умовах мадяризації та ополячення дбав про український народ, адже мав вагомий вплив на імператрицю Марію Терезу, будучи її радником. Завдяки його сприянням був створений єпархіальний архів, та відкрито у столиці Австрійської імперії «Барбареум» для здобуття освіти греко-католицькому духовенству. Дуже шкода, що автор підручника не подає особистої інформації про Андрея Бачинського, завдяки якій учні краще б зрозуміли його діяльність, його прагнення.

Коли ми говоримо про життя та діяльність наприклад Михайла Максимовича то за структурою вона є ідентичною до А. Бачинського, жодної особливості немає, автор подає інформацію про діяльність історичної особистості, та жодного матеріалу з біографії (дитинства або юності, навчання, формування поглядів) [34, с.84].

Загалом структура подання історичних особистостей у підручнику є такою: визначні особистості на думку автора, (як вище описані і Володимир Барвінський, Владислав Городецький, Данило Заболотний та ін) [34, с.184, с.273, с.260] подаються окремою рубрикою. Як правило подається коротка біографія, перелік написаних творів чи інших досягнень.

Також інформація про діяльність історичних особистостей можна почерпнути із рубрики «Цікаві факти», наприклад про те, що багато зусиль, для того щоб визволити Т. Шевченка, прикладала княгиня Варвара Рєпіна-Волконська [34, с.39], або те що Маркіян Шашкевич у 1836 році вперше в історії Східної Галичини виступав українською мовою перед вельми шанованими гостями та духовенством семінарії [34, с.67].

Менш вагомі історичні особистості, на думку авторів підручника, подаються під час вивчення пункту параграфа, наприклад факти про С. Смаль-Стоцького, Д. Зубрицького, І. Липи, подаються у матеріалах підпункту загальним текстом. Їхня діяльність пропонується у контексті подій параграфу.

Вивчення діячів культури присвячена в цілому невелика кількість матеріалу. Про багатьох діячів подається інформація через кому, про більш відомих діячів, наприклад композитора, автора музики до гімну України, зазначається одним реченням (Михайло Вербицький був серед перших професійний композитор у Галичині) [34, с.91].

В загальних рисах у більшій половині підручника міститься інформація про історичну особистість у ході певної історичної події. Діяльність Тараса Шевченка присвячене практичне заняття, де спочатку розглядаються програмові документи Кирило-Мефодіївського братства, та текст присвячений місцю Т. Шевченка в українському національному відродженні. Щоправда в матеріалі немає згадок про біографію видатного Кобзаря, яка б логічно доповнювала інформацію, яку учні знають з початкової школи, уроків української мови та літератури.

Окрема мова про підручник з історії України для 9 класу для загальноосвітніх навчальних закладів Віталія Власова (2017 р.) У вступній частині до підручника автор зробив акцент що «довге» ХІХ ст., процеси якого будуть

вивчати учні протягом 9 класу – це перш за все «події українського національного відродження» [32, с.3].

Видатним історичним діячам у підручнику присвячено рубрику «Особистість», де розкривається коротка інформація про діяльність тієї чи іншої історичної особистості. Матеріал подається системно: наявний історичний контекст- змістовна коротка інформація того або іншого діяча, а нижче учням пропонується відповісти на перелік проблемних запитань. Цікавим є подання діяльності Миколи Костомарова. Спочатку інформація пропонується в рубриці «Особистість», нижче подається в рубриці «Робота в парах» на аналіз історичного джерела, учні тим самим аналізують матеріал з автобіографії Миколи Костомарова та зі спогадів Омеляна Огоновського [32, с.53].

Рубрика «Особистість» містить невелику кількість інформації та присвячена: Миколі Костомарову, Маркіяну Шашкевичу, Тарасу Шевченку Володимирові Антоновичу, Михайлу Драгоманову, Іванові Франку, Миколі Міхновському, Михайлу Грушевському, Миколі Лисенку [32, с.53, с.71, с.103, с.156, с.158, с.189, с.217, с.229, с.284]. Тим самим автор підручника майже охарактеризував усіх представників національного відродження, творців української нації.

Також у підручнику можна побачити, що про деяких історичних особистостей інформація подається «в рамці», міститься практично в кожному параграфі. Набагато частіше аніж у рубриці «Особистість» міститься інформація про Миколу Гоголя, якому присвячено абзац підручника та в рамці є портрет з роками життя і висловом Михайла Драгоманова про творчість Миколи Гоголя. Також творчості письменника автор запропонував роботу в групах, де учні мають аналізувати уривки з листа М. Гоголя до М. Драгоманова, та рецензію Євгена Чикаленка на роман «Тарас Бульба» [32, с.99-100]. Про постать Павла Чубинського акцентується інформація про діяльність етнографічного товариства, а саме – про встановлення кордонів майбутньої держави в етнографічних межах, та написання вірша який згодом стане гімном України [32, с.154]. З одного боку дані повідомлення є невеликими та лаконічними, але з іншого вони дають можливість

акцентувати увагу учнів на найважливіших досягненнях історичних особистостей, що стовідсотково допоможе при написанні історичного портрета та вивчення нової інформації.

Вивчення деяких історичних особистостей автор підручника пропонує за допомогою рубрика «Робота в парах». Наприклад так розкривається діяльність одного із учасників Східної війни Петра Кішку – за допомогою аналізу тексту та запитань до нього, його інтерпретації [32, с.127-128].

Велику увагу присвячено автором особистості Андрея Шептицького –митрополита Української Греко-Католицької церкви та впливу УГКЦ на розвиток української національної свідомості населення західноукраїнського регіону. Віталій Власенко детально розповідає про роль та діяльність митрополита, якому присвячений параграф 32, пропонує практичне заняття. Подається аналіз уривків із праці митрополита «За єдність святої віри, церкви та нації», та історичних джерел [32,с.265-268].

У підручнику «Історія України 9 клас: підручник для загальноосвітніх навчальних закладів» під редакцією Олександра Струкевича (2017 р.), окремої рубрики присвяченої історичним особистостям, на жаль, не має. Більш детально дізнатися про історичну особистість національного відродження учні можуть за допомогою загального тексту підручника. Іноді пропонується додатковий матеріал у окремому підпункті «Історичне джерело», наприклад про діяльність І. Срезневського, де розповідається що після подорожі він створив власний курс зі слов'янознавства [40, с.34]. Пропонується коментар І. Франка про реформи Йосифа II, [40, с.52] про постать одного із перших «будителів» Закарпаття (подається вірш Олександра Духновича, який пізніше стане гімном на Закарпатті) [40, с.57]. В окремому підпункті є матеріали різного характеру: присвячених певній історичній особистості, пропонується коментар історичної особистості, або аналіз становищу певного прошарку чи в загальному українських земель.

Діячам «Руської трійці»: Маркіяну Шашкевичу, Івану Вагилевичу та Якову Головацькому присвячено четвертий пункт параграфу. Також подається інформація в окремих рубриках «Історичний факт», де розповідається, що

популярне слово читанка ввів Маркіян Шашкевич [40, с.60]. У рубриці «Історичне джерело», де подається цитата Маркіяна Шашкевича про «руську мову» та цитата І. Вагилевича, про значення «Русалки Дністрової» для суспільного життя. Щоправда автор підручника не вказує назву джерела [40, с.60–61].

Постаті Івана Франка присвячена ціла сторінка параграфу, де подається коротка біографічна інформація, згадується як письменник вплітав історичні події у власну творчість. Також акцентується на тому, що І. Франко з часом змінив думку щодо ідей Михайла Драгоманова, що є дуже правильним адже учні бачать, що історичні особистості-це перш за все люди, які також роблять помилки і це є нормальним; з часом історичні особи під впливом різних обставин змінюють власну думки, свої переконання [40, с.152].

Цікавим у підручнику Олександра Струкевича є подання ролі українських жінок, яким присвячено окремий пункт параграфу де розповідається про видатних українок: Ганну Барвінок, Марію Заньковецьку, Софію Ковалевську, Христину Алчевську, Софію Русову, та інших. Більшості жінок присвячено одне-два речення, декотрих згадано побіжно: Пелагію Бартош-Литвин, Любов Яновську Марія Загірну. Присвячено абзаци параграфа і Софії Русовій та Христині Алчевській [40, с.214–216].

Лідерам селянських повстань у Буковині Лук'яну Кобилиці та Поділля Устиму Кармелюку у підручнику присвячено один із абзців параграфа, де розповідається про діяльність лідерів. Однак не згадується біографічні відомості, крім зазначення того, що Устим Кармалюк був селянином-кріпаком [40, с.45]. Такий виклад інформації не дозволяє учням зосередити увагу на очільниках повстання, зацікавити до вивчення біографії, прагнення дізнатися більш, крім факту, що дані діячі були лідерами селянських повстань на українських землях.

Розглядаючи підручник Історія України під редакцією Н. Сорочинської та О. Гісема (2017 р.) робимо висновок, що доречно поміщено окрему рубрику «Постать в історії», яка присвячена відомими історичним особистостям. Першими про кого розповідається є родина Яхненків, де подається історія підприємців Яхненків, їхню діяльність, подаються фотографії (Яхненків і Симиренки) [39,

с.26]. У зазначеному контексті розповідається про Василя Каразіна, зокрема поміщено коротку біографічну інформацію, фотографію діяча та роки його діяльності.

Діячам науки та літератури присвячено декілька речень в параграфі: Михайлу Максимовичу, Петру Гулаку-Артемівському, Тимофію Осиповському, Михайлу Остроградському, один абзац присвячено діяльності Володимиру Караваєву, Григорію Квітці-Основ'яненку тощо [39, с.87–90].

Додаткову інформацію про історичних особистостей учні можуть отримати із рубрики «Цікаво знати». Зокрема пропонується коротка біографічна інформація (про освіту, подорожі, формування його поглядів) щодо лідера кримськотатарського руху Ісмаїла Гаспринського. Матеріал подається логічно та інформативно: спочатку подано інформацію про історичну особистість, розкрито середовище в умовах якого формувалися погляди Ісмаїла Гаспринського, а нижче інформація про його діяльність [39, с. 155–156]. Також у рубриці «Цікаво знати» поміщується біографічна інформація про Христину Алчевську, Павла Чубинського, Івана Франка, подано цікаву інформацію про Маркіяна Шашкевича [39, с. 242, с.148, с.189, с.66].

Окремий параграф у підручнику присвячений постаті Тараса Шевченка. У ньому автори подають коротку біографію кобзаря, поєднується інформація про поезію та ставлення Т. Шевченка до російської влади, зокрема щодо засудження «малоросійської ментальності». Письменник дотримувався думки, що потрібно поєднувати боротьбу за національне та соціальне визволення (скасування кріпацтва). Також учні мають можливість ознайомитися із висловлюваннями визначних діячів про геніального поета: Остапа Вишні та Олеса Гончара. Один із членів Кирило-Мефодіївського братства – Микола Костомаров, акцентував на любові Т. Шевченка до простого народу, прагненні та мрії про звільнення селян від кріпосного гніту поміщиків [39, с.51-53].

У підручнику з історії України для 9 класу під редакцією Турченко Ф. та Мороко В. (2017 р.) ми бачимо відсутність рубрики про відомих історичних особистостей. Натомість інформацію про історичних особистостей учні можуть

отримати із матеріалу підручника та короткому описові розміщеному біля портрета історичних особистостей. Наприклад про історика Дмитра Бантиш-Каменського [41, с. 104-105] або Миколу Левитського та інших особистостей. Практично в кожному параграфі подаються фотографії найбільш відомих історичних особистостей, на думку, автора та пропонується короткий опис про історичного діяча (поблизу фотографії).

Варто зазначити, що автор підручника виділив, як окремий пункт параграфу інформацію про українських підприємців-меценатів. У пункті розповідається про відомих підприємців родини Терещенків, Симиренків, Харитоненко, акцентується увага на благодійності, зокрема згадується, що Платон Симиренко виділив кошти на друкування Кобзаря, пізніше видавав серед простого народу букварики, які написав Тарас Шевченко [41, с.254–255].

Вивчення діяльності «Руської трійці»: Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького розглядається через пункт параграфу підручника, де найбільше акцентується на постаті лідера «Руської Трійці» Маркіяна Шашкевича. Подається також коротенька біографічна інформація, яка розповідає про формування поглядів Маркіяна [41, с.77–80].

Також автор пропонує ознайомлення з історичними особистостями (за допомогою практичного заняття), де учні читають та аналізують історичні документи, зокрема «З поезій Маркіяна Шашкевича, виданих в альманасі, «Світло Русалки Дністрової» та інших. Щоправда у цих документах жодним чином не подається додаткова чи основна біографічна інформація про Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича чи Якова Головацького [41, с.92–95].

У цілому більшість біографій історичних особистостей автор пропонує розглядати в ході історичних подій, а тому розміщує в зальному тексті параграфів, присвячуючи здебільшого один-два речення: майстрові пензля Миколі Ярошенку, історику Агантелу Кримському та ін. Діячам літератури, драматургії присвячено один або два абзаци: Володимирі Винниченку, Лесі Українці, Михайлові Кропивницькому та ін. Також в одному абзаці подається інформація про діяльність Христини Алчевської, Софії Русової, де зазначається, що остання була

авторкою підходу до народної освіти, докладалася до змін в галузі шкільництва, створила у Києві перший садок для дітей.

Аналізуючи підручник «Історії України» за редакцією О. Пометун, Н. Гупана, І. Смагіна ми можемо побачити рубрику «Погляд зблизька», яка розповідає про відомих історичних особистостей. Подається біографічний матеріал, наприклад про Євгена Гребінку, який був із козацького роду, автором багатьох творів, поеми «Богдан», також подається портрет письменника намальований художником Аполлоном Мокрицьким [36, с.85]. Дітям пропонується проаналізувати також діяльність письменників: Петра Артемовського та Григорія Квітки-Основ'яненка, окреслити спадщину письменників для вдосконалення української літератури [36, с.85-86]. Також поєднуються знання з українською літературою, адже учні повинні вибрати один із творів письменників, які можуть стати епіграфом всієї їхньої творчості.

Також у рубриці розповідається про чотири найвідоміші родини українських підприємців: Симиренків, Харитоненків, Терещенків, Ханенків, де розкривається їхня діяльність, походження тощо (рід Харитоненків походив із Сумщини), а родина Терещенків прославилася власною благодійною діяльністю. Рід Ханенків колекціонував вироби мистецтва та старовинні книжки, а відомий сорт зимових яблук було вирощено родиною Симиренків. Представлено візуальні зображення до інформації про герби родин, пам'ятник Іванові Харитенку, вміщено вигляд ювілейної монети, яку присвятили родині Симиренків. Учні на основі матеріалу повинні висловити особисте ставлення до діяльності підприємців-меценатів [36, с.188–190].

Вивчати історичну особистість також реально за допомогою рубрики «Працюємо разом» (на прикладі постаті легендарного лідера селянських повстань на Поділлі Устима Кармалюка). Автори підручників пропонують учням проаналізувати народну казку та народну пісню, пригадати матеріал з уроків української літератури, школярі мають охарактеризувати діяча з наукового (історичного погляду). Також є візуальне джерело – пам'ятник Устиму Кармалюку в місті Летичеві [36, с.44–45].

Рубрика «Погляд з близька» логічно доповнює матеріал із історичного джерела, наприклад до теоретичного аналізу постаті Василя Каразіна, який був автором більш ніж шістдесяти праць з сільського господарства, додається історичне джерело російського дослідника Якова Абрамова. У ньому розповідається про те, як діяч багато часу присвятив роботі над винаходом способу опалення, завдяки водяній парі, прагнув перетворювати сировину у концентрати, наприклад консерви тощо. Це дає змогу учням оцінити вплив особистості, його зацікавленням, різносторонності, наполегливості тощо [36, с.80].

Серед жіночих постатей у рубриці розповідається про Олександру Єфименко – історикиню, засновницю школи української історіографії, яка перша в Російській імперії здобула ступінь доктора історії, у своїй діяльності описувала розвиток української діяльності. Також подається опис Софії Русової. Ця діячка була за походженням росіянкою, але всю свою творчість присвятила українському народові [36, с.254]. Цікаво, що автори у рубриці подають матеріал про діячок театру: Марію Заньковецьку, Марію Тобілевич, яку часто називали «українським соловейком», Марію Тобілевич-Кресан, яка була не тільки акторкою, а й вчителькою та вихователькою [36, с.263]. Традиційним є подання матеріалу про Христину Алчевську та Софію Русову. Цей матеріал ми бачимо і в інших підручниках з історії України [36, с.250–251].

Жодній історичній постаті не присвячено повністю параграф, що наприклад є наявним в підручнику В. Власова щодо постаті Андрея Шептицького. Про більшість історичних особистостей розповідається в текстах параграфів, а про найбільш відомих, на думку автора, розповідається у рубриці або подається матеріал у рубриці «Працюємо разом». Рубрика «Погляд з близька» розповідає про сорок найвідоміших історичних особистостей.

Відкриваючи підручник О. Реєнта та О. Малія, ми бачимо рубрику присвячену історичним особистостям – «Персоналії», а першим про кого розповідається – Іван Котляревський. Матеріал подається чітко: є коротка інформація про письменника, де розповідається про участь Івана Котляревського

під час походу Наполеона на Росію, подаються роки його життя, фотографія та одне запитання до матеріалу. За даним алгоритмом подається інформація про всіх історичних особистостей, щоправда не всюди є фотографії цих особистостей [38, с.19].

Цікавою є вміщена інформація про Григорія Полетику у спеціальній рубриці підручника. Інші автори розглянутих підручників надавали суперечливу інформацію про письменника, пропонувався радше перелік особистостей «через кому». Натомість не приділялася йому велика увага, хоча діяч був відомим бібліофілом та брав участь у громадському житті, відстоював автономній устрій Лівобережної України та права української шляхти [38, с.43–44].

Відомості про історичних особистостей можна знайти в рубриці цього підручника «Документи та матеріали». Так, наприклад пропонується коротка біографія кошового отамана Задунайської Січі Йосипа Гладкого, містяться відомості про те, що майбутній діяч народився на Полтавщині та отримував нагороди від турецького уряду, також є інформація про зовнішність Гладкого, його середній зріст та вуса вниз «по–запорозьки» [38, с.23]. Поміщені дані також про Ізмаїла Срезневського, якого характеризувала О. Єфименко, як талановитого та надзвичайно енергійного, що був найвидатнішим із кола харківських діячів тридцятих років XIX ст [38, с.47].

Цікавим видається подання інформації у рубриці «Персоналії» про будителів Закарпаття. Першим «будителем» автори підручника визначають Іоанікія Базилевича, розглядається, зокрема, детальна його біографічна довідка [38, с.74]. Так, аналізується праця «Короткий нарис фундації Федора Коріятовича», де була переглянута інформація про історію русинів, їхні звичаї та обряди. Також до діячів Закарпаття виділяють: Михайла Лучкая та Олександра Духновича, який написав більш ніж сто віршів [38, с.74–75].

Вивченню діяльності Кирило-Мефодіївського братства присвячено спеціальний пункт параграфа, де у рубриці розповідається про діяльність Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Василя Білозерського та Миколи Гулака. Автор підручника пропонує учням порівняти погляди на козацьку історію Куліша

та Костомарова, а до постаті Білозерського учні мають назвати факти біографії, які дозволять констатувати, що діяч був одним із представників різночинної інтелігенції. При вивченні діяльності Миколи Гулага учні мали би проаналізувати факти, які повинні дати відповіді на проблемні запитання, про дотримання ідеалів братчиками [38, с.50–51]. Також наявний параграф, де учні мають аналізувати програмові матеріали Кирило-Мефодіївського братства [38, с.62–64].

Додамо, що рубрику «Персоналії» можна побачити чи не в кожному параграфі, а в деяких параграфах поміщено дані про двох, ба навіть трьох діячів. Це свідчить, що автори підручника велику увагу приділили історичним особистостям, та засвоєнню інформації учнями. Цікавим є те, що діячам культури, літератури присвячена рубрика (таким як Марія Заньковецька) [38, с.249], Ользі Кобилянській [38, с.246], оперній співачці Соломії Крушельницькій [38, с.251], композитору та громадському діячеві Миколу Лисенку [38, с.250], історику та політичному діячеві Михайлу Грушевському, авіаконструктору Ігореві Сікорському [38, с.241], відомим жінкам: Христині Алчевській [38, с.242], Софії Русовій [38, с.243] та іншим.

У підручнику «Історія України» за редакцією І. Бурнейко, Г. Хлібовської, М. Крижановської, О. Наумчук ми бачимо рубрику під назвою «Активна життєва позиція». У ній матеріал подається за алгоритмом на прикладі Августина Волошина: пропонується повне ім'я, дата та місце народження. Так у прикладі А. Волошина вміщуються дані про Закарпатську область, походження (рід священників), освіту (навчання на Закарпатті та закордоном), особистість та українське національне відродження (один із невеликої кількості діячів на Закарпатті, видавав праці), результати діяльності (учні повинні самостійно їх сформулювати) [31, с.235–236]. Також запроваджується окрема рубрика присвячена жінкам «Жінки в історії», де подається біографічний матеріал та в більшості випадках фотографії діячок. Хоча, на нашу думку, відсутнє системне подання інформації, як в рубриці «Активна життєва позиція», що не дозволяє учням повноцінно сформулювати власну думку про їхнє життя та їхню роль в українському національному житті.

Хотілося б відзначити постать Олександра Потебні в окремій рубриці. Про цього діяча у інших підручниках як правило не розповідається багато. Учений походив із Сумщини, навчався в Харкові та закордоном, вивчав мову, перекладав європейські твори на українську мову. У підпункті «Результати діяльності» автори підручника подають спогад його сучасниці Христини Алчевської, яка пише, що розмови із Олександром про українську мову, про минуле земель, поезію можна було слухати багато годин, з таким натхненням та любов'ю до Батьківщини говорив науковець, наскільки він любив все українське [31, с.254–255]. Також автори параграфа присвячують окрему рубрику відомому вченому Іллі Мечникову, який народився на Харківщині, мати якого походила із родини єврейських письменників, а до зацікавлення медициною спонукав старший брат, який навчався у медичному вузі. Відомий він був також тим, що відкрив фагоцитоз та другу у світі бактеріологічну станцію у м. Одесі [31, с.253].

Цікавим є подання авторами підручника в рубриці про діячів культури особи Василя Кричевського, який був меценатом споруди Полтавського губернського земства та займався традиційною керамікою Полтавщини. Його багато хто вважав засновником українського архітектурного модерну, де гармонійно перепліталися автентика та стилі модерну [31, с.270–271]. Також відзначається постать інженера Владислава Городецького за проектами якого будували багато споруд в Києві, а найбільшою візитівкою робіт є відомий «Будинок із химерами», де він певний період часу проживав. Архітектор родом із Вінниччини, початковий період своєї творчості проживав в Одесі, а практично всі свої роботи творив у місті Києві, де проживав майже тридцять років [31, с.270]. Також у параграфі розповідається про Сергія Васильківського – автора багатьох пейзажів, офортів, картин. Він також присвятив серію портретів Тарасові Шевченкові [31, с.267] та діяльності Миколи Пимоненка – відомого художника з Київщини, роботи якого експонувалися в Парижі [31, с.267–268].

Натомість постатям «Руської трійці» у підручнику «Історія України» за редакцією І. Бурнейко, Г. Хлібовської, М. Крижановської, О. Наумчук присвячено пункт параграфу, де розповідається про їхню діяльність, видання «Русалки

Дністрової» та збірки «Зоря» [31,с.67-69]. Також автори підручника у рубриці «Жінка в історії» присвятили належну увагу Юлії Шашкевич – дружині Маркіяна Шашкевича. Автори писали про їхнє непросте сімейне життя, її життя після смерті чоловіка, що є досить цікавим адже показує учням не тільки постать діяча у його діяльності, але і поза роботою із сім'єю [31, с.68]. Також постаті лідера «Руської трійці» присвячена рубрика через два параграфи у практичному занятті «Русалка Дністровая», де розповідається про умови формування діяча, його любов до мови та літератури [31, с.77–81]. Хоча не зовсім є зрозумілим, чому іншим діячам гуртка не присвячено рубрики, або не подається біографічна інформація про становлення їхньої особистості, що допомогло би учням легше зрозуміти діяльність діячів.

Дослідивши підручники з історії України 2017 року можна зробити декілька висновків:

- Практично у всіх підручниках є рубрика присвячена найвідомішим «історичним особистостям». Рубрика в різних підручниках має різні назви «Особистість» – в підручнику за редакцією Віталія Власова, «Персоналії» – О. Реєнта та Ф. Малія. За структурними складниками ці рубрики є в більшості однаковими: подається коротка біографічна інформація, в більшості випадків візуальне джерело, інколи поміщується одне проблемне запитання до матеріалу.
- Хотілося б відзначити рубрику «Активна життєва позиція» за редакцією І. Бурнейко та інших авторів: інформація подається систематизовано та логічно, що сприяє кращому вивченню життєпису тієї чи іншої персоналії. Єдине чого не вистачає – це те, що не про всіх діячів сформульовано результати діяльності. Про деяких історичних осіб учні повинні самостійно формулювати висновки, помічена відсутність будь-яких завдань до рубрики, що сприяє механічному запам'ятовуванню інформації, а не проблемному [31].
- Також зберігається негативна тенденція щодо висвітлення діячів культури про яких подається невелика кількість інформації, інколи

присвячується один абзац параграфа. У рубриці, які присвячені історичним особистостям розповідається про найвідоміших діячів – Тараса Шевченка, Миколу Лисенка, Івана Котляревського.

- Вивченню діяльності відомих діячок присвячено пункт параграфа або параграф (практичне заняття) про емансипацію жінок. Традиційним є подання інформації у рубриках про Софію Русову та Христину Алчевську, інколи також розповідається про Лесю Україну, Соломію Крушельницьку. Постатям Ольги Кобилянської, Олени Пчілки та Марка Вовчка присвячується одне речення, або в більшості випадків подається «як перелічення». Хоча Олена Пчілка у ХІХ ст. була популярніша за власну доньку, чоловік якої перший в імперії взяв декретну відпустку, що було би цікаво учням дізнатися.
- Єдиними історичними особистостями, яким присвячено окремий параграф у підручниках за 2017 р. є постать митрополита Української-Греко католицької церкви Андрея Шептицького, тільки у підручнику [32] та геніального кобзаря Тараса Шевченка в усіх інших.
- Вивчення постатей «Руської трійці» у більшості параграфів сформулювалося за певною схемою: подання інформації про діяльність гуртка та рубрика лідеру – Маркіяну Шашкевичу. Про інших діячів, біографічна інформація відсутня. Це, на нашу думку, не є правильно, адже про Якова Головацького та Івана Вагилевича також варто згадувати або присвятити діячам гуртка окреме практичне заняття.

Аналізуючи підручник «Історія України» за редакцією В. Власова, О. Панаріна, Ю. Топольницької (2022 р.) можна поглянути, що відомим історичним особистостям присвячено рубрику «Історична постать». У ній розкривається коротка біографічна інформація та надається візуальна картинка особистості. Також на початку підручника автор надає алгоритм для складання учнями історичних портретів, що є досить практичним та полегшує виконання завдання для учнів та економить час вчителя на виконання такого завдання [33, с.4].

В рубриці «Історична постать» подається типова інформація, як і в інших підручниках: пропонується коротка біографічна інформація, наприклад про Олександра Кониського. Зокрема розповідається, що він був письменником, педагогом, був першим активним самостійником, уміщується його фотографія [33,с.130]. Хотілося б виділити особистість Юрія Федьковича – письменника, першого редактора газети «Буковина», якого часто називають першим «будителем» на Буковині [33, с.159]. Уцілому про нього дуже часто інші автори підручників подають скупі інформацію, одне речення або просто «у переліченні» письменників. Також автор підручника згадує про діяльність Костя Левицького-відомого українського діяча, який навчався у Відні та Львові, адвокат за професією, належав до одного із засновників Української націонал-демократичної партії [33, с.217]. Хоча більш детально цю інформацію учні вивчатимуть вже у десятому класі.

Характерно, що дана рубрика міститься порівняно в невеликій кількості параграфів. У перших п'ятих параграфах підручників вона відсутня, а що є – то зазвичай розповідається про одного історичного діяча, тільки у параграфі присвяченому національному рухові у 1870–1880 роках розкривається про трьох історичних особистостей: Володимира Антоновича, Михайла Драгоманова та Ісмаїла Гаспринського [33, с.133–140]. Також доволі детально розповідається про діяльність Павла Чубинського та Бориса Грінченка, зокрема висвітлюється видання його праць та діяльність у «Братстві тарасівців». Діяльності лідера кримськотатарського руху присвячена не тільки рубрика в параграфі, а й практично цілий підпункт параграфа. Хоча логічніше, на наш погляд, спочатку було би добре помістити інформацію про Ісмаїла Гаспринського, а вже потім розглядати його діяльність [33, с.139]. Видання кримськотатарської газети «Перекладач-Терджиман», яку можна було побачити і в Парижі, і на Близькому Сході свідчило про високий рівень видання газети та її популярність.

Хотілося б відзначити, що автор підручника Віталій Власов виділяє один параграф на вивчення зміни у становищі жінок на практичне заняття. Автор подає коротку інформацію про Христину Алчевську та Софію Русову [33, с.237] але не

присвячує їм рубрики «Історична постать». Також доволі побіжно згадується про таких відомих жінок як: Марія Вілінська, Ольга Кобилянська, Ольга Косач (Олена Пчілка) та інших. Їх розглядають як перших українських феміністок, але не розкривають їхньої діяльності бодай побіжно. Загалом найбільш детально говориться про діяльність Христини Алчевської, яка у 1862 році створила жіночу недільну школу в місті Харкові, була організаторкою народної освіти. Не вистачає інформації про біографію діячки, в яких життєвих умовах вона проживала, яку освіту здобула, які фактори формували її погляди та що сприяло зацікавленню вивчення теми освіти для жінок тощо. Автор підручника, на жаль помер, у дві тисячі дев'ятнадцятому році, тож можна припустити, що описаний підручник є перевиданням 2017 року.

Підручник «Історія України» за редакцією Ганни Хлібовської, Марії Крижановської, Оксани Наумчук вийшов друком 2022 р. У ньому присвячено дві рубрики історичним особистостям: «Життєтека» знайомить із біографіями видатних історичних особистостей та рубрика «Жінка в історії», що знайомить учнів із біографіями жінок, які творили власну та національну історію [42, с.5].

Першою жінкою про яку розповідається у рубриці є Ганна Барвінок. Вона була першою письменницею, яка створювала всі свої твори українською мовою. Розкриваються також родинні зв'язки, адже вона була дружиною Пантелеймона Куліша, а гарним їхнім другом був Тарас Шевченко. У підручнику, що важливо, розміщено фотографію діячки [42, с.31–32].

Також автори цього підручника пропонують учням дати відповідь на запитання до тексту. Було би краще якби до рубрики «Жінки в історії» було б запропоновано декілька запитань, а не одне. Цікавою є постать Марії Волконської, яка була дружиною Сергія Волконського, що був одним із учасників декабристського руху. Матеріал подається так само: біографічна інформація, фотографія Марії, та одне проблемне запитання до рубрики [42, с.36]. Загалом рубрика «Жінки в історії» присвячена дванадцятьом історичним діячкам. Також у цій рубриці відсутні роки життя та діяльності діячок, хоча роки життя наявні в рубриці «Життєтека», присвяченій біографіям чоловіків.

В рубриці «Життєтека» цього підручника матеріал подається за алгоритмом. Наприклад Пантелеймон Куліш: ім'я (повне), рік народження, походження, освіта, особистість і суспільно-політичний рух та результати діяльності. Інформація є повною та подається логічно – спочатку освіта та походження, згодом результати діяльності [42, с.44–45]. За даним алгоритмом добре було б аби подавався матеріал у рубриці «Жінки в історії». Єдиним мінусом – є відсутність запитань або завдань до матеріалу. В деяких рубриках є відсутній підпункт про результати діяльності, наприклад про це не вказується коли розповідається про Василя Каразіна, Михайла Остроградського, Володимира Антоновича та інших. Утім, можливо це є друкарською помилкою.

Хотілося б відзначити подання детального матеріалу про Івана Боберського, який сприяв виникненню на західноукраїнських землях організації «Пласт», та був головою товариства «Сокіл-батько» [42, с.172], а також діяльність засновника товариства «Січ» Кирила Трильовського [42, с.172–173], який своєю діяльністю, сприяв покращенню фізичного стану молодих людей. Цікавим фактом є те, що батьки майбутнього засновника розмовляли польською мовою, і репетитор юнак з української мови якраз прищепив вихованцю любов до української мови, культури.

Загалом рубрика «Життєтеки» присвячена біографіям тридцяти шести історичних особистостей. Хотілося б відзначити таких, як Василь Симиренко, який здобув освіту закордоном, а повернувшись, продовжив справу роду, підтримував українські товариства, відкрив школу для селян, матеріально підтримував діячів культури [42, с.231]. Окрема мова про засновника Головної Руської Ради Григорія Яхимовича, який здобув освіту у Львові та Відні, сприяв викладанню української мови в школах Галичини, був митрополитом та разом із тим створював план-пароплавного сполучення річкою Сян, придумав машину для косіння трави, що є досить цікавим, адже показує учням приклад, що люди можуть розвиватися в різних часом дуже віддалених напрямках [42, с.62–63].

У підручнику І. Щупака та інших авторів є рубрика «Постать в історії», а першим про кого розповідає автор є постать Миколи Костомарова у десятому

параграфі. Там подається коротка біографічна інформація, а фотографія Костомарова розташована трохи вище тексту [43, с.86]. Також у рубриці є відсутніми будь-які запитання до матеріалу про історичну особистість. Натомість цікавим є подання інформації про діяльність жінок, хоча в підручнику немає окремої рубрики чи матеріалу, але є кюар-код, де розповідається про місце жінок в історії, учні можуть перейти за ним, що є не дуже зручно адже для перегляду матеріалу потрібні паролі. Цікавим виглядає виділення українських діячів Кримської (Східної) війни до окремої рубрики (про Петра Кішку, Василя Завойка, Миколу Пирогова, Мехмед Садик-пашу та ін [43, с.168-169]. Інші автори підручників не присвячували даним особистостям окремої рубрики, і лише мимоволі згадували про Петра Кішку. Та і загалом у параграфі про Кримську війну у всіх вище проаналізованих підручниках немає рубрик, присвячених історичним діячам, однак ми можемо прочитати детальний матеріал про чотирьох відомих українських учасників війни.

Цікавим є вивчення постаті Михайла Драгоманова, якому спочатку автор присвячує інформацію в рубриці, а на наступній сторінці пропонує основну інформацію, розміщену в рамці разом із фотографією. Там описуються: умови становлення (виховання в родині, навчання у Києві та подорожі за кордоном), розкривається основна діяльність (громадівський рух, виступ на захист української мови) та ідеї про майбутнє українських земель [43, с.218–220].

Також інформацію про історичних особистостей можна знайти у рубриці «Історичні подробиці», зокрема про історію видання газети «Терджиман» лідером кримськотатарського руху Ісмаїла Гаспринського, спогади її виготовлення, фінансову підтримку видання дружини Зухри у вигляді її редагування. Щоб текст був простішим та зрозумілішим, автори підручника помістили переклад на татарську мову [43, с.227].

Постать Миколи Міхновського подається автором інакше ніж інших особистостей, адже автор подає одне речення як характеристику діяча, та спогади інших про нього. Насамкінець пропонує два запитання до матеріалу, чого ми не бачимо по інших діячах. З одного боку це позитивно, адже учні мають змогу

сформулювати власну думку про М. Міхновського на основі спогадів, наприклад П. Скоропадського та Є. Чикаленка, а з іншого боку – учні не мають можливості отримати інформацію про умови зростання діяча, його навчання [43, с.290].

Вивчення діячів літератури та мистецтва розглядається за традиційною схемою, авторів підручників з історії України і особистостям присвячено невелику кількість матеріалу. Наприклад про більш відомих діячів – про письменника Івана Нечуя-Левицького присвячено абзац параграфа, подається характеристика одним реченням. Пропонується також фотографія письменника і титул його твору «Кайдашева сім'я» [43, с.340–341]. Письменникам Михайлу Коцюбинському та Василю Стефанику присвячено одне речення, де зазначається, що їх вважали засновниками модернізму на українських землях.

Відкриваючи підручник тандему авторів Олександра Гісема, Олександра Мартинюка, як і в підручнику авторів за 2017 р. поміщено рубрику, присвячену історичним особистостям («Постать в історії»). Запропоновану інформацію можна прочитати в рубриці «Цікаві факти», де міститься цікава інформація, наприклад про те, що любов до України можна осмислити через роботи художників В. Маковського та І. Айвазовського [35, с.203].

У рубриці «Постать в історії» учням пропонують опрацювати інформацію про родину Терещенків. Натомість там відсутні будь-які запитання до матеріалу, фотографії історичних діячів, цікаві факти, що жодним чином не зацікавлює учнів до детальнішого вивчення діяльності меценатів [35, с.103]. Практично така ж сама схема використовується щодо постаті Володимира Барвінського, хоча дана постать дуже часто авторами інших підручників подається у переліку діячів. Тут автори все ж таки подають інформацію про навчання, організацію першого народного віча у місті Львові, вказують інформацію, що він був редактором газети «Діло». Додається візуальне фото особистості [35, с.141]. Загалом таким чином подаються всі діячі в рубриці, а єдиною відмінністю є наявність або відсутність фотографій історичних особистостей.

Цікавим є те, що автори підручників розповідають в рубриці про українських підприємців-меценатів. Зокрема про Василя Симиренка, якого більше

знали та поважали за кордоном, та який спонсорував видання творчості українських письменників. Поміщено інформацію про Лазаря Бродського, який фінансував єврейську спільноту, відкриття Бактеріологічного інституту, розвиток трамвайного сполучення в місті Києві [35, с.159]. Поміщено дані про Василя Тарновського, садиба якого була місцем зібрання талановитих українських діячів: М. Костомарова, Марка Вовчка, П.Куліша, художника І.Рєпіна [35, с.158]. Тим самим підкреслюється важливість вивчення не тільки діячів культури, але і меценатів, які підтримували фінансовий розвиток, що у часі відсутності власної держави було надзвичайно важливо.

Діячів радикального руху в Галичині та формуванню перших політичних партій учням пропонується вивчати як матеріал підручника та за допомогою рубрики «Постать в історії». Там розповідається про Юліана Бачинського, який народився на Тернопільщині в сім'ї греко-католицьких священників, був прихильником ідеї соціалізму, учасником гуртка польської молоді, а не тільки автором книги «Україна ірредента» [35, с.146]. Включена інформація і про Івана Франка, який був керівником етнографічної комісії, одним із організаторів першої партії. Також постаті Івана Франка присвячено невеликий пункт параграфа, де розповідається про формування політичних поглядів майбутнього видатного діяча [35, с.149]. На жаль, зовсім мало уваги приділено постаті Михайла Павлика, який діяв разом з І. Франком. Відсутня зокрема біографічна інформація про М.Павлика, інформація про становлення його поглядів, роки життя, та майбутню долю, зокрема його арешт, відсутність підтримки з боку інших діячів тощо.

Уже традиційно у рубриках про видатних історичних особистостей розповідають біографії Христини Алчевської та Софії Русової, що з одного боку є ознакою впливу їхньої діяльності, а з іншого боку нічого не розповідається про інших видатних діячок: Олени Пчілки, Наталі Кобринської, Ольги Кобилянської та інших. Хотілося б відзначити про подання інформації про художницю Олександру Григорівну Екстер, яка творила у стилі кубізм, внесла значні зміни у розвиток мистецтва, (її часто називали «Пікассо сценографії») [35, с.203]. Ця інформація є цікавою адже більшість авторів віділяють порівняно невелику

кількість матеріалу про діячів мистецтва, особливо жінок. Фактично це є перший автор підручника із вище переглянутих, який виділив постать художниці Олександри Екстер до рубрики підручника.

У підручнику «Історія України» за редакцією О. Пометун, О. Дудара відсутня рубрика, яка би надавала інформацію про історичних особистостей, натомість автори підручника присвячують невеликі один або два абзаци історичним діячам. Цікавим виглядає виділення постаті Михайла Поп-Лучкая, який вивчав історію Закарпаття, перший написав «Граматyku слов'яно-руської» на західноукраїнських землях у 1830 році. Також наявне візуальне джерело, де зображено Михайла Поп-Лучкая із написанням власної книги [37, с.72]. Для вивчення постаті ще одного «будителя» Закарпаття подається уривок із Присяги (вірша написаного Олександром Духновичем) та поезії Казки [37, с.73], що сприятиме формуванню у дітей міжпредметних зв'язків та вчитиме учнів аналізувати матеріал.

Досить детально у підручнику подається матеріал про діячів культури. Так, художнику Василю Штенбергу присвячено абзац параграфу, де розповідається про його творчість, також нижче подаються дві роботи художника, і учні на основі матеріалу мають дати відповідь на проблемне запитання [37, с.132–133]. Цікаво та детально подається інформація про українських композиторів: Дмитра Бортнянського, який був чи не першим композитором, а його твори було надруковано. Освіту він здобував у італійському місті Болоньї, творчість композитора детально була спрямована на українську культуру і її розвиток [37, с.127]. Інший композитор – Артемій Ведель хоч і деякий час, але працював у Москві, всю свою діяльність спрямовував на розвиток української культури, керував капелами у місті Києві та Харкові.

Хотілося б відзначити те, що автори підручника відзначили постать кримськотатарського руху Іллі Казаса, адже усі інші проаналізовані підручники розповідають тільки про Ісмаїла Гаспринського. Казас написав підручник та буквар для кримськотатарських дітей, був представником невеликої народності –

караїмів, працював над часописом «Давул». Що важливо, також подається фотографія діяча [37, с.183].

Цікавим у підручнику є параграф присвячений українському національному відродженню, де автори підручника пропонують учням вивчати через твори українських діячів: поміщено уривок із статті Володимира Антоновича, із вірша Пантелеймона Куліша «До рідного народу», з творчості Миколи Костомарова, а також спадщини Павла Житецького, Михайла Драгоманова, Олександра Салтовського, Івана Гирича та ін. Це видається цікавим та дозволяє проаналізувати творчість відомих діячів більш детально. Салтовський говорить про вплив на національне відродження ідей філософа Герделя, аналізує національні рухи в Європі: Німеччині, Італії, Франції, Польщі тощо. Павло Житецький, аналізуючи погляди київських громадівців доречно говорив, що однією свободою нічого не досягнеш, нехтуючи наукою та освіту, критикував польський та московський націоналізм [37, с.184–187].

У пропонованому підручнику також розповідається про «Буковинську трійцю» – засновників української літератури: братів Сидора та Григорія Воробкевичів, Юрія Федьковича [37, с.208]. У інших підручниках розповідається тільки про Юрія Федьковича, не згадуючи натомість про братів Воробкевичів та так звану «Буковинську трійцю». Завдяки їхній діяльності було відкрито Чернівецький університет, почалося друкування газети «Буковина», засновано товариство «Руський народний дім».

Назагал, проаналізувавши підручники 2022 р. (В. Власова, О. Гісема) та нових авторів І. Щупака, Г. Хлібовської, О. Пометун можна зробити певні висновки:

- У підручниках авторів (Гісем, Власенко) не відбулося жодних змін при розгляді історичних особистостей, є однаковими з підручниками 2017 року. Підручник Віталія Власова швидше за все є перевиданням.
- Підручник тандему авторів: О. Пометун, О. Дуда – єдиний з підручників не містить окремої рубрики, присвячений історичним особистостям, але автори підручника на високому рівні подають

інформацію про діячів у матеріалах параграфів, розповідають про діячів, яких дуже часто не розглядають (наприклад про одного із діяча кримськотатарського руху Іллі Казаса), але пропонують історичний документ, де можна почерпнути інформацію про цю особистість [37].

- У підручниках багатьох авторів містяться рубрики, які виділяються певним кольором та у рамці, і сприяють учням краще засвоювати інформацію.
- Властивими рисами для всіх підручників є виклад інформації залежності від діяльності діяча: від простого одного або двох речень, до одного абзацу про певних діячів. Жодному історичному діячеві не присвячено повністю цілісний параграф.
- Хотілося б відзначити підручник за редакцією Г. Хлібовської, де жіночим історичним постатям присвячена рубрика «Жінка в історії». Рубрика розповідає про відомих жінок. Єдиним мінусом підручника, на нашу думку, є виклад інформації, де подається просто біографічний матеріал без чіткого поділу та запитань до нього [42].

У 2025 та 2026 році почалося видання нових підручників для учнів 9 класу, але зараз вони практично недоступні у вільному доступі, тому аналіз їх практично неможливий. В школах використовуються підручники 2022 р. інколи і 2017 року.

Аналізуючи підручники з історії України для 9 класів можна зробити певні висновки:

- Практично всі підручники з історії містять рубрики присвячені історичним особистостям.
- На жаль, зберігається негативна тенденція, коли автори підручників не змінюють власні погляди на вивчення історичної особистості та і подання матеріалу. Тобто у динаміці написання нові редакції майже не оновлюють підручники.
- Автори підручників роблять акцент на вивченні діячів «Кирило-Мефодіївського братства» (не всіх), та «Руської трійці» (найбільша увага присвячена Маркіяну Шашкевичу), іншим діячам

присвячена невелика кількість інформації. Це є не зовсім вірно адже діячі культури і науки також заслуговують на згадку. Іншим діячам присвячено від декількох речень до невеликого абзацу. Подання інформації про діячів науки також є різним. Так, Михайлові Максимовичу практично у всіх підручниках присвячена рубрика, але про інших вчених подається тільки коротка згадка.

- Сучасні методисти наголошують, що слід вивчати історичні постаті, долі простих людей, але насправді у підручниках зберігається тенденція подання особистості, як «героїв». Це є неправильним, адже формується викривлена думка про конкретну історичну особистість.
- Для формування в учнів 9 класу уявлень про історичних особистостей слід використовувати додаткові матеріали, особливо звертати увагу на недоліки особистості, їхнє сімейне життя, активніше використовувати сучасні технології (відео-матеріали), ігрові технології, виконання завдань у групах тощо.

РОЗДІЛ 3 МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ІСТОРИЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ У 9 КЛАСІ

Вивчення історичної особистості в сучасній методичній науці є одним із провідних напрямків, які дозволяють учням сформувати власні погляди, формують вміння уникнення суб'єктивних поглядів. Надзвичайно важливим під час дослідження історичних особистостей, на нашу думку є:

- Не забувати, що історичні особистості – у першу чергу, це люди, які «не знали, що буде далі», і відповідно, не могли напевно знати, які помилки вони роблять та які наслідки це матиме у майбутньому. Історичні люди зовсім не були ідеальними, мали власні погляди та думки, мали відносини із близькими, будували власне життя, так як вважали правильним і мали помилки. Вони звісно не знали, що їх чекатиме в майбутньому;
- Вивчення особистості в контексті модерної доби дає розуміння, що модерна доба мала власні ключові характеристики, які не були притаманні ані ранньомодерній епосі, ані майбутньому ХХ ст. Це будувало основу для виховання, формування поглядів та світогляду, обґрунтовувало розуміння логічності вчинків особистостей (діяльність засновників «Руської трійці»: Маркіяна Шашкевича, Якова Головацького та Івана Вагилевича є цілком логічним, адже вони навчалися у греко-католицькій семінарії, спрямовували всю свою діяльність на розвиток власної мови, адже в той час говорити «простолюдинською» мовою можна було тільки в селі). Навіть так звана «зрада» Якова Головацького, який із плином часу перейняв москвофільські

позиції та переїхав до Вільноса, можна певною мірою зрозуміти, адже в той час у Галичині зберігали популярність діяльність москвофіли. Так звичайно, нам легко судити діяча, за його власний вибір, але дуже легко це робити після того, як ми знаємо наслідки подій і що буде далі;

- Аналізуючи життя та діяльність історичних особистостей необхідно використовувати різноманітні методи для того щоб в першу чергу зацікавити учнів та підтримувати їхній інтерес до детальнішого вивчення особистостей. Адже, як показує досвід, здобутий під час проходження навчальної (педагогічної) практики у ЗОШ, сучасних дев'ятикласників дуже часто буває непросто зацікавити, але набагато важче втримати їхню увагу під час уроку, що є особливістю сучасних підлітків. Найкращою порадою, на наш, погляд, є використання різноманітних методів, уникнення повторення, та «спроб» (інколи дуже багато) і тільки через певний проміжок часу вдається врешті досягти потрібного результату, хоча він швидше за все не буде таким як ми очікуємо.

Сучасна методична наука розробила та продовжує створювати цікаві методи для зацікавлення учнів вивчати історичних особистостей. Давайте, більш детально розглянемо невелику частину варіантів вивчання особистостей на уроках історії у 9 класі.

Розроблена велика кількість методичних прийомів для запам'ятовування інформації щодо історичних особистостей. Основним, який дуже часто беруть за основу є використання опису, який може бути двох видів: історико - біографічний або історико-психологічний. За другим варіантом, потрібно звернути увагу на стиль особистості, предмети які оточували цю людину, її, нагороди тощо [13, с.308].

Тому слід використовувати два варіанти зображення особистості, наприклад портрети різних художників, які зображали Тараса Шевченка. Учні повинні розуміти, що зображення особистості на портреті, залежить від стилю автора, та в деякій мірі, від ставлення художника.

Використання дидактичних ігор на уроках історії, зокрема під час аналізу історичних особистостей є також цікавою формою роботи. Можна проводити як роботу в групах так і індивідуальну роботу. У сучасній педагогіці запровадження ігрових методів стає все більш популярним, адже завдяки ним навчання стає більш зацікавленим для учнів, та допомагає утримувати увагу учнів під час уроку. Застосування ігор допомагає систематизувати матеріал, про що детальніше буде описано, краще запам'ятовувати інформацію, та виконувати мотиваційну функцію.

Іншим варіантом використання дидактичних ігор є проведення гри «Маски». Учні пропонується використати зображення маски (наприклад за допомогою презентації), біля якої наводиться найвідоміша інформація про особистість, ставиться завдання учням пригадати про яку історичну особистість розповідається. [49]. (Наприклад був фізиком, за походження був із козацького роду, проводив курси небесної механіки, які проводив у Парижі). Про кого ж ідеться? А йде мова про видатного математика Михайла Остроградського. (Або про діячку, на території якої було встановлено перший пам'ятник Т. Шевченку, заснувала народну школу у Харкові?). Ідеться про меценатку Христину Алчевську, яка доклала багато зусиль для розвитку освіти. Дану гру можна використовувати як і на етапі перевірки домашнього завдання, для пригадування інформації про особистостей минулих параграфів так і для систематизації повторення вивченого матеріалу. (*Див. Додаток А*).

Загалом використання дидактичних ігор на уроці історії, як і під час вивчення нової теми, так і в ході аналізу історичних особистостей є інформативним та захоплюючим варіантом. Існує велика кількість розроблених дидактичних ігор, (деякі описані вище), які можна адаптувати під свою мету. Для пригадування вивченого матеріалу, наприклад розділу присвяченого «Українські території як частина Російської імперії» можна адаптувати гру «Герой, дата та подія» [45]. Участь бере увесь клас, один із учнів називає героя, наприклад Іван Липа, інший дату (літо 1891 рік), третій – подію-заснування з іншими діями «Братства тарасівців». Або ж герой – Григорій Галаган (дата 1859–1861); подія –

розроблення документів щодо скасування кріпосного права для селян. Також завдання можна зробити трохи складнішими, попросивши учнів назвати один цікавий факт про діяча, наприклад Івана Липу, який був відомий під псевдонімами: Петро Шелест або Іван Степовик. Він народився у Керчі (Крим), освіту здобував у школі при грецькій церкві тощо. Або потрібно назвати дві дати – Петро Галаган 1874 р. заснував гімназію на Чернігівщині.

Ще одним варіантом є гра «Низка намистин» [57, с.6]. Перший учень має назвати діяча, наприклад Юрій Федькович, другий – повторює попереднє та додає своє слово або словосполучення (редактор першої україномовної газети «Буковина»), третій каже минулі словосполучення та додає своє: «Юрій Федькович; редактор першою україномовної газети «Буковина»; був одним із учасників так званої «Буковинської трійці» і так далі продовжується. Важливо, щоб учні не повторювалися та не використовували простих або не дуже доречних слів (наприклад жив у ХІХ ст., або був чоловіком, визначний діяч тощо). Описану гру, на нашу думку, не можна часто використовувати адже витрачається велика кількість часу, якого дуже часто не вистачає на уроці.

Також для узагальнення історичних особистостей одного розділу або всього курсу можна провести гру «Аукціон». Із метою зацікавлення учнів можна використовувати різноманітні бонуси, наприклад додати один або два бали до контрольної або самостійної роботи, чи скасування поганої оцінки-тільки один раз тощо [57, с.5]. Після опрацювання теми «Західноукраїнські землі як складова Австро-Угорської імперії» можна запропонувати учням аукціон історичних особистостей, пообіцявши декілька призів, описаних вище. Усі учні можуть «купити» його, потрібно не просто назвати особистість (наприклад Василь Нагірний) але й назвати його діяльність (відкрив перший споживчий кооператив «Народна торгівля», проектував церкви на Галичині, керував редакцією газети «Батьківщина»). Або про Володимира Барвінського, який прожив тільки тридцять три роки (зачинатель щоденної газети «Діло», був активним учасником «Просвіти» та «Рідної школи»). Особистості не повинні повторюватися (якщо після того як назвали останню постать, наприклад Степан Смаль-Стоцький і не

називається протягом декількох секунд інших то аукціон завершується). Виграють ті учні, які отримали найбільшу кількість балів, і між ними розподіляється призи. Одна історична особистість дорівнює одному балу, якщо учень назвав багато фактів про діяча (наприклад Михайла Павлика який разом із Іваном Франком були редакторами журналу «Друг») то можна оцінити в півтора бали. Про правила проведення аукціону розповідається перед грою, також нагадується про правила поведінки учнів (це є важливими для ефективного виконання завдання).

Важливим завданням алгоритмічного варіанту дослідження історичних особистостей є складання історичних портретів за чіткими критеріями, що є цікавим та популярним у школі. Для дослідження постаті «будителя» Закарпаття Олександра Духновича можна розпочати складання історичного портрету на етапі систематизації та завершити, як складову домашнього завдання [54]. Історичний портрет, який школярі складатимуть вдома надасть можливість систематизувати здобуті знання під час уроку, краще зрозуміти напрям та особливості діяльності, їхню логічність. Варто згадати, що не існує єдиного алгоритму складання історичного портрету (один варіант є більш складним, а його використання потребує певного рівня знань, наприклад знання особистих якостей та рисів характеру, окреслення наслідків для сучасників та майбутніх поколінь, інший легший варіант тощо). Вибір алгоритму для складання історичного портрету, залежить від рівня знань учнів.

Останніми роками все більше набуває популярність метод сторітелінг. Під сторітелінгом розуміється спосіб донесення складного матеріалу в доступній та цікавій формі [24, с.110]. Для вивчення історичної особистості публіциста, історика, літературознавця Михайла Драгоманова можна у формі групової роботи, коли вчитель ділить клас на групи і вони готують матеріал. У науковому світі є п'ять основних сюжетів сторітелінгу, які найчастіше використовуються, розглянемо два з них:

- Класичний, який складається із головного героя (Михайла Драгоманова), його мети (розвиток української культури – чудовиська – цензура, імперська політика (боротьба-діяльність, видання

публікації, видання у Женеві журналу «Громада»). Результатом є поширення української культури закордоном.

- Сутичка з монстром. Герой (М. Драгоманов); ціль (вільний розвиток української культури); перешкоди (Емський указ); боротьба та перемога (розвиток української культури); досягнення - цілі (лише певна частина була досягнута) [59].

Учні, працюючи в групах за діяльністю Михайла Драгоманова складають розповідь. У час коли перша група розповідає про діяльність, друга відзначає проблеми із якими зіткнувся діяч, третя – із результатами діяльності (досягнення цілей). Головною умовою є використання під час розповіді дат, подій, персонажів, також можна додати інформацію про вплив ідей М. Драгоманова на діячів Галичини, взаємодію з іншими діячами, «відчути себе» в ролі історика, подумати над варіантами діяльності(переїзд та діяльність у Женеві) тощо.

Продовжує зберігати популярність біографічно-оцінюючий метод під час використання якого планується вивчення особистості, через вирішення біографічних задач [10, с.8]. Так протягом уроків учні здобувають знання про історика та археолога, очільника хлопоманського руху, один із засновників «Київської громади» Володимира Антоновича. Після того, як учні накопичили певний об'єм інформації вчитель читає біографічну довідку, не називаючи імені особистості «... народився у родині безземельних шляхтичів у містечку Махнівка Київської губернії. Світогляд, як історика ще будучи студентом Київського університету під впливом творчості Т. Шевченка, П. Куліша. Досліджував печери Середнього Подністров'я....» [63].

Вище описаний метод цікаво також використовувати під час завдання «Хто це?». Так, на мотиваційному етапі уроку можна дати завдання учням розгадати про кого розповідається на основі уривку із легенди про лідера селянського повстання Устима Кармелюка. «...За легендою його вбили не кулею, а срібним «заговореним» гудзиком, бо тільки в такий спосіб можна було вбити «чаклуна», як говорили у народі...» [46]. Також учні можуть пригадати, якого саме діяча було вбито «заговореною кулею», назвати інформацію яку пам'ятають та порівняти

діяльність із Устимом Кармелюком (назвати спільне та відмінне); тим самим розвиватимуться внутрішньо предметні зв'язки та повторюватиметься інформація, про особистість, яка є обов'язковою. Або інший варіант, коли учні виконують завдання до тексту (заповнюють пропуски), наприклад про ще одного лідера селянського повстання Лук'яна Кобилицю «...Лук'ян Кобилиця був лідером селянського руху на_____ у період____, виступаючи проти гніту_____ влади. Став депутатом у _____ до _____ парламенту, він боровся за інтереси_____ селян та вимагав скасування_____. Узагальнююча назва селянського руху називалася_____, а учасників називали_____». Також можна запропонувати учням порівняти діяльність Устима Кармелюка та Лук'яна Кобилиці за допомогою таблички, проаналізувавши наприклад мету селянських повстань або характерні риси території на якій діяли [14, с.38]. Більш детально про порівняльний метод описано нище.

Порівняльний метод надає змогу школярам систематизувати інформацію за допомогою заповнення таблиці. За допомогою таблиці можна порівнювати двох – трьох особистостей у одному напрямку [18, с.57], наприклад найвідоміших членів «Кирило-Мефодіївського братства»: М. Костомарова, П. Куліш, Т. Шевченко порівнюючи ідеї діячів. Так Микола Костомаров найважливішим вважав християнські ідеали та заснування спілки слов'янських народів, Пантелеймон Куліш головним фактором вважав національне відродження, а Тарас Шевченко акцентував увагу на скасуванні кріпацтва. Тим самим, учні з одного боку краще дізнаються про погляди історичних діячів, а з іншого – краще зрозуміють одну із проблем братства.

Є й інші варіанти вивчення діяльності «Кирило-Мефодіївського братства». Для початку слід запропонувати проаналізувати дітям матеріал зображений на презентації, яка містить найважливішу інформацію про створення та діяльність. Далі учні складають інтелект карту, додатково використовуючи матеріал підручника та роздатковий матеріал. Для вивчення особистості учасників братства можна поділити учнів на три групи, кожна з яких має перед собою зображення та короткий текст про одного із засновників, наприклад Миколу Гулака. Учні мають

п'ять хвилин на ознайомлення, а далі їхнім завданням є сформулювати запитання так, щоб коли відповідали на них то єдиними відповідями були або «так» або «ні». Наприклад «Він народився за кордоном?» (так), «Здобував освіту в Україні?» (ні) [52]. Після виконання завдання учні презентують власні запитання, обговорюються вдалі та не дуже запитання, за формою проведення постає схожість із одним із завдань у телешоу «Хто зверху?», що робить завдання більш знайомим для учнів. Використання даного варіанту дозволить учням, не просто проаналізувати інформацію, а й скласти перелік запитання, що не завжди є простим, особливо коли можливі тільки дві правильні відповіді. Якщо ж це завдання проводити протягом певного часу, наприклад 2 хвилини це ще більше зацікавить учнів до роботи на уроці.

Використання образотворчого мистецтва характеризується не тільки змалюванням портрета особистості, а й аналізом його картин. Слід уважно аналізувати портрети, адже дуже часто вони є формою пропаганди, які повинні викликати в людини конкретні почуття. Наприклад дуже часто при вивченні постаті геніального Кобзаря – Тараса Шевченка, ми бачимо автопортрет старшої людини, хоча є портрети різних періодів життя Т. Шевченка. Можна запропонувати учням порівняти відомий останній намальований автопортрет Т. Шевченка із першим, або із фотографією Кобзаря, чи з тим як його бачили інші художники. Завдання учнів буде назвати схожі та відмінні риси обличчя, порівняти зображення письменника із описом у підручнику, визначити на їх погляд, яке зображення найбільше відповідає історичній реальності. Також для зацікавлення можна дати завдання учням проаналізувати спогади про Кобзаря його друзів, сучасників, наприклад М. Мобелі, який характеризував його як «...середнього на зріст, мав міцну статуру та широку талію, але не можна було сказати, що товстий, невеликі очі запалювали енергією....» [60].

Також можна ознайомлювати учнів із листуваннями історичних особистостей, аналізом щоденників (уривків), наприклад учні повинні проаналізувати уривок із листування Бориса Грінченка та Василя Кравченка. У листуванні Б.Грінченко ділився інформацією про видання творів Зіньківського та

проблеми з підготовкою до друків твору, а в свою чергу Кравченко розказував про окремі випуски «Зорі» та розповідав про власний досвід проведення етнографічних досліджень [20, с.102-103]. За допомогою такого виду роботи, учні більш детально дізнаються про особистість діячів, їхню діяльність, труднощі та враження, що ймовірно зробить їх ближчими до учнів.

Іншим варіантом використання подібного завдання, є написання своєрідного листа від імені історичної особистості, наприклад Василя Каразіна, або написання одного дня у щоденнику про його діяльність. «...Сьогодні я відвідав Харківський університет, дуже радію кількості молодих людей, які зустрів там, вони всі цікаві та натхненні, спілкуючись з ними знову відчуваю себе юним. Розумію, що мої старання щодо його відкриття не минули даремно, і ця ідея переживе і мене. Не думав, що мій настрій сьогодні буде хороший, адже всю ніч мені снилося, що я перебуваю у Шліссельбурзькій в'язні, як згадаю так одразу погане стане» [65]. Ще одним варіантом є написання листа до Василя Каразіна, де учні розповідають про сьогоднішні події, власні досягнення, запитують питання або щось інше. Так, учні не тільки розвиватимуть творче мислення, але й критичне. Адже володіння інформацією це одне, а «увійти» в образ Василя Каразіна зовсім інше. Описане завдання можна використати, як складову домашнього завдання (творче), для кращого його виконання учні можуть проглянути уривки із щоденників, або листів історичних особистостей XIX ст.

Цікавим є використання схематичного методу, коли учні запам'ятовують інформацію про історичну особистість, заповнюючи схеми-портрети, або аналізуючи їх. Постать Івана Котляревського можна розглядати за допомогою окремих блоків, де у першому розповідається про діяльність (письменництво, суспільну, військову, театральну активність), сфера життя (особисте – походив із дворянського роду, ніколи не був одруженим) тощо. Завдяки цій схемі учні матимуть змогу зрозуміти діяльність особистості, через поєднання різних сфер життя. Адже для більшості з нас, І. Котляревський є автором «Енеїди», але не всі знають про театральну діяльність, навчання в православній семінарії, відзначення в боях під Ізмаїлом під час російсько-турецької війни тощо [64].

Для аналізу історичної особистості Івана Котляревського, зокрема під час російсько-французької війни, про участь письменника у громадській роботі дуже часто не акцентується, однак можна запропонувати прийом опису, як ілюстрування як описаного в одній із частин «Енеїди». Вагому роль у розвитку уявлень про умови життя та побут театрала, можна розвивати за допомогою аналізу картини Т. Шевченка «Будинок І. Котляревського у Полтаві», або проаналізувати уривок із повісті «Близнюки», де відзначаються як особисті риси, наприклад про благородство письменника, так і невеликий опис будинку, який був побудований у 1710 році та куплений дідом Котляревського [13, с.307].

На наш погляд, зацікавити вивчення особистості на уроці реально з уривків художньої літератури, особливо, якщо іде мова про діяльність письменників, які брали активну участь у громадському житті. Наприклад під час вивчення діяльності Івана Франка, який був одним із засновників першої української політичної партії (РУРП) можна використати уривки із збірки «З вершин і низин», де простежується зацікавлення І. Франка ідеями соціалізму, написаної 1887 р.

«...Вічний революціонер –
 Дух, що тіло рве до бою,
 Рве, за поступ, щастя й волю, -
 Він живе, він ще не вмер...» [62].

Ще одним досить доступним та ефективним варіантом є використання прогнозованого варіанту, коли учні на основі здобутих знань інтерпретують діяльність [54], погляди та ідеї Михайла Павлика, визначаючи їхній вплив для сучасників та подальшого поступу суспільства. Зокрема, учні аналізують роль ідей Михайла Драгоманова на розвиток світогляду цієї особистості. Учні не тільки досліджують інформацію про діяльність М. Павлика, але й діляться власними думками щодо впливу його ідей на хід історичних процесів та сучасність. Наприклад, учні висловлюють власну думку про те, що журнал «Друг» завдяки діяльності М. Павлика та Івана Франка друкувався українською народною говіркою, а не «язичіям», або діяльність на створення першої політичної партії

РУРП тощо. Це стимулює розвиток критичного мислення, сприяє становленню причинно-наслідкових зв'язків та визначенню значення особистості, як фактора історичного процесу, що є важливими у сучасному світі.

Схожим прийомом, завдяки якому формується критичне мислення в учнів є використання оціночно-екстримального прийому [54]. Використання полягає в тому, що школярі разом із вчителем, або самотійно оцінюють діяльність особистості Устима Кармелюка, лідера селянських повстань в екстримальній ситуації під час селянського повстання. Так, учні, можуть дати власну оцінку діям У. Кармелюка, який після ще одного повстання постає перед вибором: продовжувати боротьбу для покращення становищу селян, чи припинити повстання з метою особистої безпеки та безпеки інших повстанців. Учні вказують на існуючі варіанти та обговорюють їх, визначаючи їхні наслідки для селянського руху. Після цього аналізується справжній вибір Кармелюка та оцінка вибору, в даному періоду або з точки зору сучасності. Тут розвивається здоров'язберігаюча компетентність, адже з одного боку життя та здоров'я людини є найважливішим, а з іншого бажання змінити становища селян, власні ідеал та самопожертва. Це змушує задуматися учнів такого непростого вибору, особливо на тлі сучасних трагічних подій.

Аналізу діяльності особисті Тараса Шевченка у деяких підручниках присвячується лише окремий параграф: матеріал підручника пропонує аналізувати джерела, уривки із творів письменника. У ході аналізу мотиваційного етапу можна запропонувати учням сучасні фотографії (про те як легендарна постать могла виглядати сьогодні, прослухати відтворений голос Т. Шевченка або розповісти, про те, що Шевченко був великим прихильником моди, і його знаменита шапка та кожух у той період була популярними, а письменник полюбляв борщ із карасями). Завдяки такій інформації (словесній, наочній чи аудіо-візуальний) ми зможемо зацікавити учнів, актуалізувати здобуті учнями знання. Також можна використати жанр історичного детективу, де учні матимуть можливість побути деякий час дослідниками. Так, учасники детективу «Шевченко-пильний нагляд» – учні уявляють себе істориками, які в архіві

знайшли таємну справу про Тараса Шевченка, що має бути знищена адже є небезпечною. Для кращого запам'ятовування можна створити досє, де розповідається про «небезпечну та заборонену діяльність», використати реквізити та створити напружену атмосферу. (Див. Додаток Б). Проаналізувавши матеріал, варто дати відповідь на запитання [47]:

- Чому імперська влада вважала поета небезпечним?
- Які ідеї письменника могли бути небезпечними і чим?
- Визначне ким був Т. Шевченко: революціонером або культурним діячем, а може двома одночасно. Власну думку обґрунтуйте.

Також можна проаналізувати колаж, де зображено основні етапи його життя: участь у діяльності Кирило-Мефодіївського братства, діяльність під час національного руху, додатково потрібно пояснити чим були пов'язані події які відбулися в середині XIX ст? Який це має вплив для сучасності? Останнім часом, все більше з'являються неправдивих віршів Т. Шевченка, які використовують український стиль та символи. Учні діляться на три групи, кожна група має визначити чи це справді уривок із вірша чи фейк, і назвати при цьому особливості. На домашнє завдання можна запропонувати учням створити проєкт «Тарас Шевченко як бренд», де дві групи є «рекламними агентствами». Учні мають придумати «Слоган року», розписати чітко та коротко інформацію «Про себе» акцентуючи увагу на політичну діяльність, оформити завдання у формі постеру [47].

Ще одним варіантом аналізу постаті Тараса Шевченка є робота із документами. Наприклад запропонувати учневі проаналізувати уривок начальника Орлова, де розповідається про поведінку письменника, який у своїх творах змальовував про лихе становище в Україні та «брехливе» поневолення селян. Зазначається, що Т. Шевченко писав твори з 1837 року, де підбурював проти влади, але тоді ці ідеї ще не були популярними. Так, до тексту можна попросити учнів відповісти на запитання [55, с.280]:

- Який вирок було висунуто Т. Шевченку?
- Про що розповідав письменник у своїх творах?

- Чи належав Тарас Шевченко до Україно-слов'янського товариства?
- Яку загрозу становили твори автора?
- Що написав імператор Микола I, до вироку Т. Шевченка?
- Чому поета було найсуворіше покарано серед усіх?

Також учні можуть ознайомитися із уривками творів, проаналізувавши їх з історичної точки зору. Наприклад, уривок із вірша «Сон», або вірша «Розрита могила». Зокрема можна задати питання – про якого гетьмана згадує автор, називаючи його «Нерозумним сину», чи про які народу згадує письменник, як винуватців становища українців. Так, учні зможуть краще зрозуміти історичні події, непросте тогочасне становище українців, через творчість Тараса Шевченка [55, с.278-279].

У сучасному світі є неможливим ігнорування сучасних освітніх технологій на уроці історії. Для полегшення вивчення історичних особистостей можна використовувати Quizlet, який допоможе створити флеш-картки (на одному боці описати біографію та цікаву інформацію, наприклад Василя Білозерського, а на іншому боці – вмістити його фотографію). Цей метод видається ефективним, у випадку якщо у параграфі підручника присвяченому культурі, розповідається про велику кількість діячів та їхню діяльність, яку необхідно запам'ятати. Досить популярними є також платформи Learningapps та Wordwall, де можна створювати різноманітні завдання (наприклад скласти пари, або пазл на якому буде зображена історична особистість), чи відповідати на запитання за допомогою «Випадкового колеса», або інших різноманітних методів. Також можна використовувати штучний інтелект Джеміні, для створення зображень особистостей, наприклад фотографію зібрання членів «Братства Тарасівців» тощо. Також можна використати платформу «Мозаїка», де містяться різноманітні візуалізації, які покращать засвоєння інформації. Використання різноманітних відео-матеріалів: програма «Ген українців» І. Фаріон, «Історія Без Міфів», «Канал імені Т. Г. Шевченка» та інших де можна прослухати цікаву інформацію на історичні теми, проаналізувати життєпис історичних особистостей.

Застосування відео-матеріалів допоможе зацікавити учнів та є одним із методів для підвищення уваги учнів на уроці. З метою цікавого та інформативного вивчення інформації нами звернено увагу на діяльність лідера кримськотатарського руху Ісмаїла Гаспринського. Так, під час одного із етапів уроку, де розглядається кримськотатарське відродження можна переглянути невелике відео, про те як формувалася особистість, а також аби учні дивилися уважно запропонувати дати учням відповіді на запитання про зміст матеріалу [67]

Наприклад:

- Назвіть навчальні заклади, де діяч здобував освіту? (Етно конфесійна школа, Сімферопольська чоловіча гімназія, Михайлівський кадетський корпус, Друга військова гімназія).
- Назвіть першу кримськотатарську газету та перший кримсько-тюрський журнал для жінок? («Терджи-ман» та «Алемі-нісван»);
- Які реформи проводив? (Реформа системи освіти для мусульманських шкіл);
- Коли та яку партію заснував? (У 1905 році заснував «Загальноросійську-політичну партію»);
- Якого руху був провідником Ісмаїл Гаспринський? (Джадитизму-поширення просвітницьких ідей).

У сучасному світі кожен день створюються нові мему, використовуються смайлики та емодзі, які найбільше використовуються під час інтернет-спілкування. І цим найбільше, на жаль, користуються підлітки. Тому, на наш погляд, доцільним під час вивчення історичної особистості буде використати мемів (наявних) або створених самостійно. Також можна запропонувати учням описувати історичних особистостей (наприклад Ю. Бачинського за допомогою емодзі). Він був пов'язаний із релігією адже батько був священником, все життя був між москвофілами та народовцями, для більшості є відомим завдяки написанню праці «Україна irredenta». Або створити мем «Між двома кнопками», де Ю. Бачинський вибирає між діяльністю москвофілів та народовців,

хвилюється та не може вибрати (*Див. Додаток В*). Використання мемів та емодзі допоможе учням перетворити здобуті знання в емоції, цим самим проявляється власне бачення та краще закарбовується в пам'яті інформація. Даний метод можна використовувати на мотиваційному етапі, що допоможе зацікавити учнів або як додаткове (творче) завдання додому [56]. Також серед учнів є популярними використання GIF- фотографія, яка рухається, для обговорення різних ситуацій, чи онлайн-спілкування між собою. Можна також створити самостійно про особистість, наприклад письменницю Ольгу Кобилянську, використовуючи сучасні технології.

Практично всі підлітки, велику частину часу витрачають у соціальних мережах, адже тут учні спроможні вільно висловлювати власні думки, захоплення тощо. Проаналізувавши профіль у соціальній мережі можна багато чого зрозуміти, про учня звісно, якщо профіль відкритий. Найпопулярнішою мережею на даний момент є Інстаграм. Цікавим у цьому контексті є завдання для учнів щодо створення профілю історичної особистості в Інстаграм, як приклад домашнього завдання. Наприклад, якби Олександр Барвінський вів свій профіль, про що би він розповідав, які фотографію викладав би, чим би захоплювався, а чим би переймався. (*Див. Додаток Г*) [48].

Для ефективного вивчення історичних особистостей у царині культури, особливо тих які є обов'язковими на НМТ можна користуватися такою схемою: як показ фотографії діячів на мотиваційному етапі уроку, використати флеш-картки: на одній стороні яких повинна розміщуватися фотографія, прізвище та ім'я, роки життя, на іншому боці найпотрібніша інформація і додатково цікаві факти або особиста інформація: наприклад, те що Агнтел Кримський мав дружні відносини з Лесею Українкою і дуже часто листувалися, навіть ходили чутки, що сходознавець закоханий у поетесу [66]. Соломія ж Крушельницька, як дочка священника мала в майбутньому стати дружиною священника, певний час була заручена, але розірвала заручини і завдяки фінансовій підтримці батька вирушила навчатися до Мілану (Італія) цим самим змінивши власну долю. Завдяки додаванню особистої інформації про діячів, учні сприйматимуть історичних

особистостей в першу чергу, як людей, а потім як визначних діячів, які мали вплив у суспільстві. Перевагою використання флеш-карток, на нашу думку, є те, якщо учні не можуть пригадати про якого діяча розповідається, або хто зображений на флеш-картці це можна повторювати багато разів по кілька хвилин на день, і так краще запам'ятовуватиметься інформація.

Дослідження особистостей композиторів: Д. Бортнянського, А. Веделя та М. Березовського можна проводити як роботу в групах, коли пропонуватиметься матеріал про композиторів, додатково прослухати уривок із їхніх творів, наприклад невелика частина літургії «Херувимська».

Для систематизації матеріалу можна використати прийом «пошта», а учні повинні визначити власну «адресу» в кімнаті. Ряди між партами будуть у вигляді міських вулиць, парти-квартирами. Завдання учні мають скласти одне запитання до навчального матеріалу, та адресу однокласника. Адресати мають дати відповідь письмово на запитання. Після закінчення завдання, усі учні здають роботи, найкращу оцінку здобудуть ті, хто найкраще описав відповідь на запитання. Також можна використати завдання, як незакінчення речення, або товсті та тонкі запитання, наприклад «Хто був зачинателем хорового концерту в вітчизняній музиці?»(тонке запитання), або «Як доробок Д. Бортнянського у написанні творів та літургій позначився на становленні церковної музики?» тощо [58, с.41–44].

Вивчення діяльності українських-меценатів, не завжди приділяється велика кількість інформації та часу, що є неправильним, адже такі творчі особистості формували українську культуру, але фінансово підтримували їх меценати. Для аналізу діяльності українських підприємців-меценатів, таких як родини Терещенків, Симиренків, Харитоненків та інших, можна запропонувати проаналізувати відео-матеріал, де розповідається коротка інформація, щоб зацікавити до перегляду наприкінці відео, учні відповідатимуть на запитання[68]:

- «У кого девізом життя було прагнення до суспільної користі, та віддавав 80 % власних коштів на благодійність?» (Микола Терещенко)
- «Хто викупив відомого кобзаря Остапа Борисая із кріпацтва?» (Петро Галаган).

- «Одна із вирішальних фінансових підтримок «Наукового товариства Т. Шевченка»?» (Єлизавета Скоропадська-Милорадович)
- «Утримував газету «Рада», фінансово підтримував Михайла Коцюбинського?» (Євген Чикаленко)
- «Був будівничом міста Суми, містяни якому з власної ініціативи звели пам'ятник у місті?» (Іван Харитоненко)
- «Кого називали невидимим меценатом та чому?» (Василь Симиренко)

Іншим варіантом, аналізу діяльності меценатів є проведення практичного уроку. На мотиваційному етапі можна застосувати прийом «Дерево очікувань», у ході якого учні висловлюють власні думки та міркування щодо уроку, наприклад щодо оцінку внеску родини Ханенків [51]. На початку учні пригадують попередній матеріал та визначають причини виникнення меценатів та їхньої діяльності. Згодом, вчитель за алфавітом ділить клас на три групи, які повинні проаналізувати діяльність українських меценатів.

- Перша група – діяльність родини Симиренків, учні аналізують роздатковий матеріал мають вирішити куди вкласти гроші на розвиток бізнесу, чи на видання «Кобзаря», якого ніхто не хоче розповсюджувати? Додатково учні мають вказати ознаки благодійної діяльності, та прорекламувати сорт яблук «Ренет».
- Друга група висвітлює діяльність родини Терещенків. Учні повинні вирішити як правильно розпоряджатися грошима: купувати дорогі картини, колекція яких перетвориться на цікавий музей або сприяти побудові сучасної лікарні в Києві. Також учні мають розповісти про їхню діяльність, назвати та охарактеризувати будівлі у Києві, які були побудовані завдяки їхнім коштам.
- Третя група – родина Харитоненків. Учні аналізують інформацію та повинні вирішити куди вкладати кошти: у мистецтво чи для власного життя. Учні до того ж мають розкрити діяльність завдяки якій родина мала багатство, а також знайти інформацію про твори мистецтва яке подружжя подарувала музеям та їхню долю сьогодні.

Учні презентують власні відповіді та обмінюються думками, про значення впливу меценатських родин на розвиток української культури. На етапі систематизації знань, доцільним, на наш погляд, є заповнення таблиці «Благодійна діяльність українських підприємців» [51]. Доповнюючи тим самим здобуту інформацію, матеріал підручника та розповідь вчителя про жінок – меценаток, зокрема про Олександру Браницьку, Христину Алчевську, Єлизавету Скоропадську-Милорадович.

Використання екскурсійного методу для зацікавлення учням історичної особистості, є цікавим але не дуже зручним адже для цього потрібно витратити час та кошти. Під час уроку неможливо і не доцільно проводити екскурсії, але використання віртуальних екскурсій (протягом певного часу) може зацікавити учнів, та створить «ефект присутності». Учні мають можливість здійснити екскурс в минуле або майбутнє, тобто подорож у часі із ХХІ ст. до ХІХ ст. [23, с.9–10] тощо. Так, можна під час уроку побувати садибі Івана Котляревського у Полтаві, або помандрувати до будинку Івана Франка у Криворівні, завдяки віртуальним-екскурсіям, можна відчути атмосферу життя, діяльності, побутових умов, порівняти їх із сучасними діями тощо. Якщо хтось із учнів був у музеї, він зможе поділитися власними враженнями. Головними застереженнями є вибір певного часу, та стабільне підключення до мережі, ну і те, що віртуальна екскурсія не дозволить учням доторкнутися до предметів, відчути запах тощо.

Для кращого запам'ятовування та зацікавлення діяльністю «Руської трійці» та її учасників: Маркіяна Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, доречним, на нашу думку, є проведення уроку у вигляді Рольової гри. Вчитель подає коротку інформацію про заснування «Руської трійці», особливості становища українців, учні попередньо повинні були опрацювати матеріал про учасників цього гуртка. Клас віртуально ділиться на: М. Шашкевича, Я. Головацького, І. Вагилевича, молодь, консерваторів, представника від австрійської влади, під час гри розглядається Проблемне питання «Якою мовою слід видавати «Русалку Дністрову»?». На початку учні, які виконують роль учасників гуртка, мають коротко розповісти про себе та мету їхню діяльності. Наприклад один із

учнів виконує роль Івана Вагилевича, розповідаючи, що він народився у с. Ясень, із Івано-Франківщини. Навчався у Львівській духовній семінарії, де познайомився з іншими діячами. Коли йому виповнилося двадцять два роки, він разом із М. Шашкевичем та Я. Головацьким вирішили заснувати «Руську трійцю» для поширення українських ідей. Після цього кожен учень висловлює власну думку, щодо мови видання альманаху, вислуховуючи один одного та шукаючи правильного рішення. Насамкінець пропонується усім таємно проголосувати, де кожен висловить власну точку зору. Для узагальнення інформації пропонується заповнення схеми, про діяльність «Руської трійці» та її наслідки для українського руху. Вчитель самостійно визначає ролі для учнів, з метою уникнення конфліктних ситуацій.

Використання інтелект-карти є одним із варіантів систематизації та узагальнення інформації, як і під час вивчення однієї теми так і узагальнення матеріалу розділу чи всього матеріалу, наприклад історії України 9 класу. При складанні інтелект-карти повторюється вивчений матеріал, запам'ятовується нова інформація, виокремлюється основне. Також за її допомогою досягається один із основ педагогіки-наочності [44]. У більшості випадків, інтелект-карту застосовуються при вивченні важких тем, але ефективним, на наш погляд буде створення інтелект-карти до розділу «Культури середини XIX – початку XX ст.», де описується розвиток культури та розповідається про багатьох історичних особистостей. Наприклад у центрі карти буде «Культура», від нього ідуть розгалуження – освіта та наука (де коротко описується інформація) та розповідається про особистостей: Христину Алчевську, Павла Галагана, Софію Русову. Висвітлюються інформація про зацікавлення учнів, подається цікава інформація, за даним принципом можна зробити інформацію і про освіту та інші параграфи розділу. (*Див. Додаток Д*). Великим плюсом, на наш погляд є те, що так учні зможуть краще засвоїти матеріал про тему та особливо про діяльність особистостей, наприклад про скульптура Михайла Мікешина (про нього розповідається одним речення) або про діяльність Марії Заньковецької. Загалом

інтелект-карта, з одного боку дозволить учням запам'ятати необхідну інформації, з іншого- дозволить зацікавити учнів діяльністю історичних особистостей.

Для аналізу особистості митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького, на нашу думку, цікавим є використання рольової гри «Збори Митрополита: що робити, щоб українці стали багаті». На мотиваційному етапі уроку учні можуть скласти пазл у LearningApps, де зображений юний Андрей Шептицький. Так, учні зможуть проаналізувати особистість, не тільки як церковного діяча, але і як лідера, який дбав про простолюду. Наприклад, один учень розповідає про дитинство та юність майбутнього митрополита, інший аналізує діяльність священничої діяльності, третій розповідає про діяльність митрополита до початку 1914 р. Перша група учнів представляє діячів Земельного банку, який був заснований у Львові 1910 р., друга група учнів представляє банкірів банку «Дністер», який очолював митрополит. Учні аналізують діяльність цих установ, які дії робилися для покращення становища українських селян. Учні висловлюють думку, куди вкладати гроші: в заснування лікарні «Народна лічниця», або купити ікони для музею. На систематизацію можна запропонувати заповнити схему додатково записати про поїздку до Канади та США 1910 року, відкриття «Національного Музею» у Львові.

Іншим цікавим варіантом є «Інтерв'ю з митрополитом», де учень виступає в ролі журналіста. Доцільно скласти список запитань для інтерв'ю з Андреем Шептицьким, додатково скласти замітку (мінімум 8 фактів), про які варто згадати протягом інтерв'ю. Дане завдання можна використати, як протягом уроку на систематизацію знань, так і на домашнє завдання, можна запропонувати учням виконати завдання у парах [32, с.268]. Для складності двічі, коли спочатку учень буде журналістом, згодом митрополитом, також учні мають не повторюватися у фактах та запитаннях. Також на домашнє завдання учні, проаналізувавши фільми про митрополита (на вибір) мають скласти коротку рецензію.

Для аналізу діяльності історичних особистостей Миколи Гоголя та Івана Айвазовського, напрацювання яких «привласнює сусід», можна запропонувати використати «Музей суперечливих особистостей». Клас ділиться на дві пошукові

групи, завдання яких створити невеликі експозиції присвячені історичним особистостям. Головною метою є визначення значення особистостей М. Гоголя та І. Айвазовського для розвитку української культури. Так учні будуть аналізувати «Основи особистості» – біографічні дані (дитинство, наприклад у Миколи Гоголя було 11 братів та сестер, або те що Іван Айвазовський через бідність у родині, змушений був працювати з десяти років). Також досліджуватиметься «Творча спадщина» (написання творів та картин, можна проаналізувати, як у творі «Тарас Бульба» М. Гоголь описує козацтво, постать лідера, або проаналізувати картину «Весілля в Україні», як І. Айвазовський подає українські традиції) і остання категорія «Суперечливість постаті» – учні аналізують дискусійні питання, зокрема сучасне ставлення українців до даних історичних особистостей, їхнє значення для культури, власне ставлення. Можна зробити табличку де написати чітко чому це відомі українські особистості, виділивши власні аргументи. Наприкінці групи презентують експозиції може бути і у вигляді постера, інфографіки на вибір учнів тощо.

Використання коміксів є одним із цікавих наочних засобів під час уроку історії, який використовується з ХХ ст. у Європі. Так, наприклад, під час аналізу діяльності «Буковинської трійці» – Юрія Федьковича, Сидіра та Григорія Воробкевича можна використати комікс. Найлегшим варіантом є робота на уроці, в ході якого учні отримують зображення. Їхнім завданням буде опис побаченого, наприклад зображений Сидір Воробкевич є сумним адже йому не вистачає у Чернівцях народної музики, або зустріч у кафе трьох історичних особистостей у кафе. (*Див. Додаток Е*). Також учні можуть вигадати альтернативну версію подій, які зображаються в коміксі. Дане завдання можна виконувати індивідуально, або у групах (парах). Крім того можна перетворити на проєктне завдання і додати сторінки про інших діячів Буковини тощо. Головним є представлення зразка коміксу для учнів, та використання історичних фактів, поміщування достовірної інформації, а все решту – на вибір учнів. Таким чином учні розпізнаватимуть причинно-наслідкові зв'язки та розвиватимуть критичне мислення, а історичні особистості будуть представлені героями. Додатково відбудеться візуалізація, у

ході якої учні навчатися використовувати власні знання на практиці, що є важливим [50].

Для аналізу особистості Василя Капніста можна використати прийом «Концентрація», учитель ділить клас на дві групи, учні аналізують текст протягом двох хвилин, після цього віддають учителю, а самі записують те, що пам'ятають. Після цього група складає текст, із записів кожного учня, перемагає команда, яка найкраще відтворить текст. У текстах розповідається про літературну та політичну діяльність особистості, зокрема те, що В. Капніст з ентузіастами аристократами, склали план повернення козацьких формувань, що був відхилений урядом, або про написання твору «Оду на рабство», де висловлює критику політиці російського царизму, особливо про скасування козацьких полків та затвердження кріпосного права на українських землях. Також для аналізу поїздки історичної особистості до Берліна можна запропонувати проаналізувати уривок із історичного документу, та дати відповідь на запитання, наприклад яка була головна мета місії? Чи про які риси характеру вона описує? [58].

Вивчення особистості одного із кримських лідерів, про якого на відміну від Ісмаїла Гаспринського практично не згадується в підручниках Іллі Казаса, можна запропонувати за допомогою використання інфографіки- графічний спосіб подання інформації, який все більше набирає популярності в освіті [22, с.309]. Так на інфографіці буде зображена інформація про Іллю Казаса та Ісмаїла Гаспринського, щоб учні вивчали їх одночасно, адже обидва діячі творили в один і той самий час та на одній території, також це зекономить час вчителю для пояснення матеріалу. Після розгляду інфорграфіки, на якій зображена найголовніша інформація учні виконуватимуть завдання, наприклад визначити 3 спільні думки, з якими погодилися б історичні особистості, незважаючи на різницю у поглядах, іншим варіантом даного завдання є порівняти діяльність особистостей І. Казаса та І. Гаспринського за допомогою «Кола Вена», або скласти діалог між діячами на англійській мові, адже особистості володіли багатьма мовами. Як варіант- можна знайти підтвердження інформації в інших джерелах.

(Див. Додаток Ж) Також на рефлексію можна запитати учнів «Яка інформація найбільше здивувала вас?» [21, с.310].

Для узагальнення навчального матеріалу можна провести останній урок у вигляді Історичного турніру «В обличчі історії: Україна XIX ст.». Вчитель ділить клас на дві команди (за алфавітом), учні вибирають капітана та назву команди. Першим завданням для учнів є «Історичний волейбол» [61], кожна із команд називає за порядком історичну особистість за групами «Наука» (Іван Пулюй), «Література» (Марко Вовчок), «Музика» (Дмитро Бортнянський), «Образотворче мистецтво» (Іван Айвазовський), «Архітектура» (Владислав Городецький). Перемагає команда, яка назве найбільшу кількість діячів до кожної групи, додатково можна додати один або два бали, якщо назвати факти про історичну особистість. Наприклад архітектор Владислав Городецький походив з Поділля, здобував освіту в Одесі та Петербурзі тощо. Другим завдання є «Хронологічна розвідка», учні отримують карти з подіями та датами. Необхідно їх поєднати та розташувати в хронологічному порядку. Наприклад 1883 р. – видання газети «Терджиман», або 5 травня 1900 р. – заснування товариства «Січі». Третім завданням є «Словесний теніс». Команди ставлять запитання одне одному за темою «Історичні особистості Буковини та Закарпаття». Давати відповідь на запитання потрібно швидко, наприклад назвіть особистостей, яких називали «Буковинською трійцею»? Четверте завдання – вгадай особистість за фото, перед вами зображення історичних особистостей, якщо ви знаєте відповідь піднімаєте руку. Перемагає команда, яка вгадає (впізнає) найбільшу кількість особистостей. П'яте завдання – «Кросворд» (учні в командах заповнюють кросворд в програмі ЛЬОРНІНГ апс). Шосте завдання – намалювати сюжет твору «Молитва за Україну» для двох команд. Перемагає команда, яка здобуде найбільшу кількість балів.

Таким чином, на сьогоднішній час є значна кількість методів, способів, прийомів вивчення історичних особистостей, які вдосконалюються. Немає та і не повинно бути єдиного методу аналізу історичної особистості, адже кожна особистість є індивідуальною, і якщо для вивчення однієї особистості, наприклад Михайла Левицького є доцільним (використання складання історичного портрету)

то для іншої не є актуальним, адже повторення методів не зацікавлює учнів. Ефективність використання різноманітних методів під час аналізу історичної особистості залежатиме від декількох факторів:

- Врахування рівня знань учнів, адже для більш сильного класу складання блок-схеми є простим завданням, а для паралельного класу з нижчим рівнем знань – воно видаватиметься складним;
- Врахування індивідуальних особливостей учнів, адже у більшості сучасних класів (у середньому у класах є близько 30 учнів та більше), тому важко орієнтуватися на рівень знань кожного учня, його зацікавлення. Однак це потрібно пробувати робити для розвитку особистісно-орієнтованого підходу. Так, для більш успішного учня буде цікавим складання коміксу, а для учня який має слабший рівень знань, або якому не подобається даний формат воно не буде цікавим, що є природнім адже всі учні є різними, навіть двійнята.
- Використання різноманітних методів та прийомів. Як показує досвід, здобутий під час проходження педагогічної практики у 9 класі, учні швидко втрачають концентрацію та зацікавлення. Тому використання методів під час вивчення історичної особистості, має бути різним. Наприклад для постаті Петра Кішки можна запропонувати учням скласти історичний портрет на домашнє завдання, а аналіз діяльності Павла Чубинського переглянути короткий відео-матеріал та дати відповідь на запитання, чи діяльність «Руської трійці» вивчати за допомогою групової роботи тощо. Усе це допоможе зацікавити учнів протягом уроків.
- Врахування особливостей історичних особистостей. Так, постаті Тараса Шевченка присвячено велику увагу (він згадується як під час діяльності Кирило-Мефодіївського братства, розкриття зразків літератури та образотворчого мистецтва). Матеріал про Кобзаря можна використовувати у вигляді історичного детективу, створення проєкту, аналізу уривків із віршів письменника. Для діячів культури,

яких є велика кількість у підручнику, і неможливо вивчити їх детально, можна запропонувати скласти інтелект-карту, поєднати пари або вивчати за допомогою флеш карток.

- Врахування особливостей педагога. Звичайно педагог - це перш за все є людина, яка має власні характеристики. Так, одним легко та природньо вдається використання гумору під час уроку, що іншим є важко. Тому під час використання методів, їх слід підлаштовувати не тільки до учнів, але й до себе.

ВИСНОВКИ

Навчальний матеріал з історії, в якому міститься інформація про діяльність історичних особистостей є важливим елементом сучасної історичної освіти. Історія вивчається учнями дієвіше та захопливіше завдяки призмі вивчення діяльності історичних особистостей: їхнього дитинства, здобування освіти, друзів та коханих, діяльності, захоплень, становлення світогляду та змін, які відбувалися у житті історичної особистості тощо.

У сучасній методичній науці на даний момент є відсутнім єдине визначення історичної особистості, та визначені чіткі характеристики окреслення історичної особистості. Існують різноманітні варіанти вчених, які визначають характеристику історичної особистості, можна виділити характерні риси особистостей, які окреслює певна низка вчених. У психологічній та педагогічній науці також не має єдиного визначення «особистості», зазвичай педагогічна наука використовує визначення з психології, що в певній мірі звужує масштаб поняття «особистість». Термін «особистість», крім історичної науки вивчається в антропології, психології та педагогіці, яким характеризується значення даного поняття. Як наслідок є велика кількість думок та тверджень для визначення історичних особистостей, та використання різноманітних критеріїв для її визначення.

Методисти радянської доби О. Вагін та П. Лейнбург заклали алгоритми для вивчення історичних особистостей. Сучасні методисти доповнили цей алгоритм.

Найкращим, на наш погляд, є алгоритм розроблений О. Пометуном та Г. Фрейманом складається із 9 пунктів та дає можливість учням сформулювати об'єктивне ставлення про конкретну історичну особистість, прослідкувати зміни в зацікавленнях, думках на історичну особистість, та причини їх змін. Тобто які події, факти, чи люди впливали на історичну особистість та її зміни. Наприклад, Іван Франко у 80-х рр. XIX ст., захоплювався ідеями соціалізму завдяки впливу Михайла Драгоманова, але згодом під впливом часу та оточення змін власну точку зору тощо. Так учні матимуть можливість «побачити», як змінювалася історична особистість, і що ідеї які вона популяризувала у тридцять років та у сорок можуть кардинально відрізнятись, що є цілком нормальним. На нашу думку, це є дуже важливим адже зазвичай ми вивчаємо історичну особистість, коли вона активно проводить власну діяльність, але не здогадуємося про її погляди в юності, або навпаки в поважному віці, як наприклад Яків Головацький, який перейшов на бік москвофілів та переїхав до Російської імперії.

Набуває популярності тенденція в сучасній педагогічній та історичній науці аналізувати історичних особистостей як активних учасників суспільного життя, аналізувати становлення особистостей та вплив різних критеріїв, дослідження у контексті історичного періоду, з урахування становища. Тобто історичну особистість слід вивчати, як людину яка формувала суспільство, з урахування історичної епохи. Вивчення історичних особистостей, особливо суперечливих, наприклад діяльність та погляди Михайла Драгоманова, надає змогу формувати в учнів критичне мислення, зацікавити учнів вивчати історії, як особисті історії особистостей, ідеї яких мали помітне значення на історію модерної доби, періоду національного відродження, що є цікавим і сьогодні.

Аналізуючи підручники з історії України 9 класів з 2017 до 2022 року, різноманітних авторів можна побачити зміни розвитку подання матеріалу про історичну особистість. Характерними рисами підручників є типовість вивчення історичних особистостей, у більшості підручниках жінкам, яким присвячено рубрики традиційно є Софія Русова та Христина Алчевська. Також тільки Маркіяну Шашкевичу присвячено рубрику у підручнику, а про Якова

Головацького та Івана Вагилевича є лише фрагментарні згадки, одним-двома реченнями, хоча вони також брали активну участь у діяльності «Руської-Трійці». Негативним явищем є подання матеріалу у більшості рубриках: короткий опис історичного діяча, наприклад Миколи Костомарова, відсутність будь-яких запитань та завдань до тексту. Також проблемою залишається подання інформації про діячів культури, яких у матеріалах підручниках є велика кількість, тому дуже часто згадується побіжно, наприклад письменниць: Олену Пчілку та Марко Вовчок, хоча, як відомо Олена Пчілка у ХІХ ст. була популярніша за дочку. Чи про діяльність українських художників І. Рєпіна та І. Айвазовського, творчість яких «любить присвоювати» наш сусід.

Підручники з історії України удосконалюються, з'являється інноваційний підхід, під час вивчення матеріалу підручника автори пропонують інколи кюар-коди для отримання додаткової інформації про певну історичну особистість або цікаву подію. Але досі залишається певною проблемою виклад історичного матеріалу про історичну особистість, шаблонне подання, відсутність часто будь-яких завдань по матеріалу.

Вивчаючи історичну особистість на уроках історії України у 9 класі слід використовувати цікаві методичні прийоми, методи. Наприклад під час вивчення діячів «Кирило-Мефодіївського братства» можна запропонувати виконання групової роботи, складання інтелект-карти, заповнення порівняльної таблиці (про трьох діячах братства, порівнюючи їхні ідеї). Або для аналізу особистостей так званої «Буковинської трійці» можна запропонувати використання коміксу, коли вчитель запропонує невеликий комікс про особистості Юрія Федьковича, Сидіра та Григорія Воробкевича. Завданням учнів буде проаналізувати матеріал, зокрема важчим завданням яке можна виконувати в групах є створення власного коміксу, наприклад придумати іншу версію подій тощо.

Під час вивчення історичної особистості ефективним зберігається складання історичного портрету, а також застосування біографічно-оціночного, порівняльного та схематичного методу, використання різноманітних дидактичних ігор («Герой, дата, подія», або гра «Маска» чи «Аукціон»), робота із уривками

художніх творів, зображеннями образотворчого мистецтва, використання відео-матеріалу та обов'язких запитань до нього, використання та створення мемів, запам'ятовування матеріалу за допомогою-флеш карток діячів культури, складання інтелект-карти, проведення рольової гри «Збори митрополита», інтерв'ю. Завдяки сучасним освітнім технологіям доцільно та цікаво подавати матеріал про історичну особистість: або у вигляді інфографіки, де розповідається про діяльність Іллі Казаса та Ісмаїла Гаспринського, або створення проєкту «Тарас Шевченко як бренд», де учні мають презентувати завдання як постер, або просто описати історичну особистість за допомогою емодзі.

У прикінцевому висновку можна дійти згоди, що всупереч відсутності конкретного визначення у методичній науці, яке окреслює історичну особистість, її вплив та значення залишаються незмінними. Особливо враховуючи новітні підходи до історичної освіти. Вчитель, на нашу думку, повинен впроваджувати різноманітні методи подання матеріалу про історичну особистість, враховуючи особливості класу, індивідуальні характеристики учнів та історичної особистості про яку розповідається.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Законодавчі та нормативні документи.

1. Закон України від 16.01.2020 №463-IX «Про повну загальну середню освіту»
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 07.06.2026)
2. Державний стандарт базової середньої освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2011-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.06.2026)
3. Додаток 17 до Державного стандарту громадянська та історична освітня галузь.
4. Концептуальні засади реформ середньої школи. Нова Українська Школа. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 07.06.2026)
5. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти «Історія України. Всесвітня історія 6-11 класи». URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/programy-5-9klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf> (дата звернення: 07.06.2026)

II. Монографії, брошури, наукові і науково –популярні статті:

6. Генеза поняття «ОСОБИСТИСТЬ» в українській психологічній науці. Монографія за редакцією В. В. Турбан. 2020р. URL:

<https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/723178/1/%D2%90%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%B0%20%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%20%D0%9E%D0%A1%D0%9E%D0%91%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%20%D0%B2%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D1%96%D0%B9%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D1%96%D0%B9%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D1%86%D1%96.pdf> (дата звернення:07.06.2026)

7.Бездрабко В. Сучасний стан і перспективи розвитку сучасної біографістики. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 14. С. 29–49

8.Воропаєва Т. Роль особистості крізь призму біографістики. *Українська біографістика*. 2016. Вип. 14. С.50–70.

9.Гарасимів Т., Іванишин Т. Соціалізація особистості: до проблем методологічних підходів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2016. № 837. С. 231–235.

10.Камбалова Я. Методичні аспекти формування знань про історичну особистість в учнів загальноосвітньої школи (на прикладі теми Кирило-мефодіївське товариство). URL:

<https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/80c26ded-2862-40ae-9e06-a422126a2c53/content> (дата звернення: 07.06.2026)

11.Колесникова І. Українське національне відродження XIX століття: варіанти прочитання (до 90-річчя Феодосія Стебля). URL: <https://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?portfolioitemid=558> (дата звернення:07.06.2026)

12.Коляда І. Вивчення історичних особистостей на уроках історії України у 8 класі: впровадження інноваційних підходів. URL: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d9fe2604-aa8f-4d3a-9b43-6e6bb4ea1c2a/content> (дата звернення:07.06.2026)

13.Коляда І. Теоретико-методологічні засади висвітлення ролі історичної особи на уроках історії України у 9 класі при вивченні теми: «Російсько-французька війна

- 1812р. і Україна (І. Котляревський –організатор козацьких полків у війні 1812р.)».
URL:
<https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/e52c99b8-bf3f-4bbc-994d-3fbb6d4e1c83/content> (дата звернення:07.06.2026)
- 14.Коляда І. Клодницький В. Формування креативності в учнів при роботі з історичної персоналією на уроці історії України у 9 класі (на прикладі вивчення життя Л. Кобилиці). URL:
<https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d8d9d433-fc79-4d73-8f10-213e0bcc87f6/content> (дата звернення: 07.06.2026)
- 15.Кузь К. Психолого –педагогічне визначення особистості.URL:
https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_probl_silsk_shkolu/29/visnuk_2_8.pdf (дата звернення:07.06.2026)
- 16.Максименко С. Генеза особистості: теоретико-методологічний аспект.URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v10/i26/3.pdf> (дата звернення:07.06.2026)
- 17.Максименко С. Теоретико-методологічні проблеми психології особистості. *Психологія: реальність і перспективи*. 2013. С.4–7.
- 18.Молоткіна В. Вивчення історичних постатей на уроках історії України як засіб формування креативності мислення учнів. URL:
<https://ukrlitopus.com.ua/index.php/ukrlitopus/article/view/390/322> (дата звернення: 07.06.2026)
- 19.Моцак С. Вивчення історичних постатей на уроках всесвітньої історії в старшій школі. *Теорія та методика навчання суспільних дисциплін: науково-педагогічний журнал*. Вип. 7. 2010. С. 89–93.
- 20.Мицик Ю., Тарасенко І. З листування Василя Кравченка і Бориса Гріченка. *Науковий журнал Київські історичні студії*. №2 (5). 2017. С.102–108
- 21.Панафідін І. Концепт «Українське національне відродження» у дослідженнях вітчизняних істориків 90-х рр. XXст. URL:
<http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/9284/1/Panafidin.pdf> (дата звернення: 07.06.2026)

- 22.Паска Б. Минта І. Особливості використання інфографіки на уроках історії.
URL:https://www.apfn-journal.in.ua/archive/74_2024/part_2/51.pdf (дата
звернення:07.06.2026)
- 23.Просяник С. Методика проведення віртуальних екскурсій при викладанні
історії
в 9класі. URL:[https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/
15/259/535-1?inline=1](https://molodyivchenyi.ua/omp/index.php/conference/catalog/download/15/259/535-1?inline=1) (дата звернення:07.06.2026)
- 24.Разумейко Н., Аніщенко В. Сторітейлінг як інноваційний метод у сучасній
освіті. URL:
[https://dspace.pau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca0676e8-38ac-42e8-80d8-d5d405c
d6cfb/content](https://dspace.pau.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ca0676e8-38ac-42e8-80d8-d5d405cd6cfb/content) (дата звернення:07.06.2026)
- 25.Райківський І. Концептуальні засади українського національного відродження
XIX ст. Частина 1. URL:
[https://file.lib.in.ua/pdf/raikivskyi-ihor-kontseptualni-zasady-ukrainskoho-natsionalnoho
-vidrozhennia-xix-stolittia-chastyna-1.pdf](https://file.lib.in.ua/pdf/raikivskyi-ihor-kontseptualni-zasady-ukrainskoho-natsionalnoho-vidrozhennia-xix-stolittia-chastyna-1.pdf) (дата звернення: 07.06.2026)
- 26.Райківський І. Концептуальні засади українського національного відродження
XIXст. Частина 2. URL:
[https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/6277/1/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%86%d0%b5%d0%bf%d1%82%d1%83%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%96%
20%d0%b7%d0%b0%d1%81%d0%b0%d0%b4%d0%b8%20%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%be%d0%b3%d0%be%20
%d0%bd%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%be%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be%20%d0%b2%d1%96%d0%b4%d1%80%d0%be%d0
%b4%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%a5%d0%86%d0%a5%20%
d1%81%d1%82%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d1%82%d1%8f%202_removed.p
df](https://lib-repo.pnu.edu.ua/bitstream/123456789/6277/1/%d0%9a%d0%be%d0%bd%d1%86%d0%b5%d0%bf%d1%82%d1%83%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d1%96%20%d0%b7%d0%b0%d1%81%d0%b0%d0%b4%d0%b8%20%d1%83%d0%ba%d1%80%d0%b0%d1%97%d0%bd%d1%81%d1%8c%d0%ba%d0%be%d0%b3%d0%be%20%d0%bd%d0%b0%d1%86%d1%96%d0%be%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%8c%d0%bd%d0%be%d0%b3%d0%be%20%d0%b2%d1%96%d0%b4%d1%80%d0%be%d0%b4%d0%b6%d0%b5%d0%bd%d0%bd%d1%8f%20%d0%a5%d0%86%d0%a5%20%d1%81%d1%82%d0%be%d0%bb%d1%96%d1%82%d1%82%d1%8f%202_removed.pdf) (дата звернення:07.06.2026)
- 27.Реєнт О., Жиленкова І. Українське національне відродження в XIX-XX ст.: від
територіальної суміжності до соборності в незалежній державі». URL:
[https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/944adb5b-52e7-4714-8fc2-9b2c
40bf7dfb/content](https://nasplib.isofts.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/944adb5b-52e7-4714-8fc2-9b2c40bf7dfb/content) (дата звернення:07.06.2026)

28.Сукенніков О. Соціально-культурний феномен особистості. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/bcdcff70-0098-4f18-b76c-ea8f32fb40b3/content> (дата звернення:07.06.2026)

29.Турбан В. Концепт «Особистості» з погляду теорії історії понять. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i12/30.pdf> (дата звернення:07.06.2026)

30.Яковенко Н. Концепція нового підручника української історії. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2ffec083-1484-4974-9f5f-b36e6bad1f8d/content> (дата звернення: 07.06.2026)

III. Підручники, посібники

31.Бурнейко І., Хлібовська М., Крижановська М., Наумчук О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. 2017. URL: <https://shkola.in.ua/786-istoriia-ukrainy-9-klas-burneiko-2017.html> (дата звернення:07.06.2026)

32.Власов В. Історія України 9 клас: підручник для загальноосвітніх навчальних закладів 2017р. URL: https://files.pidruchnyk.com.ua/uploads/book/9_klas_istorija_ukrajini_vlasov_2017.pdf (дата звернення:07.06.2026)

33.Власов В., Панарін О., Топольницька Ю. Історія України: підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. 2022р. URL: <https://shkola.in.ua/2558-istoriia-ukrainy-9-klas-vlasov-2022.html> (дата звернення:07.06.2026)

34.Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів 2017р. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/3127-istoriia-ukrainy-9-klas-gisem.html> (дата звернення:07.06.2026)

35.Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти 2022р. URL: <https://shkola.in.ua/2560-istoriia-ukrainy-9-klas-hisem-2022.html> (дата звернення:07.06.2026)

- 36.Пометун О., Гупан Н., Смагін І. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. 2017р. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/962-istoriya-ukrainy-9-klas-pometun.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 37.Пометун О., Дудар О. Історія України: підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. 2022р. URL: <https://shkola.in.ua/2562-istoriia-ukrainy-9-klas-pometun-2022.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 38.Реєнт О., Малій П. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. 2017р. URL: <https://shkola.in.ua/791-istoriia-ukrainy-9-klas-reient-2017.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 39.Сорочинська Н., Гісем О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. 2017р. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1008-istoriya-ukrainy-sorochinska-9-klas.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 40.Струкевич О. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. 2017р. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1047-istoriya-ukrainy-9-klas-strukevych-2017.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 41.Турченко Ф., Мороко В. Історія України: підручник для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів. 2017р. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1005-istoriya-ukrainy-9-klas-turchenko-2017.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 42.Хлібовська Г., Наумчук О., Крижановська Історія України: підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти 2022р. URL: <https://shkola.in.ua/2564-istoriia-ukrainy-9-klas-khlibovska-2022.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 43.Щупак І., та інші. Історія України: підручник для 9 класів закладів загальної середньої освіти 2022р. URL:

<https://svarog.cx/product/istoriya-ukrayiny-9-klas-2022-shhupak-i-ya/>

(дата

звернення:07.06.2026)

IV.Статті публіцистичного характеру

44.Використання ментальних мап на уроках історії. URL:

<https://vseosvita.ua/blogs/vykorystannia-mentalnykh-map-na-urotsi-istorii-106470.html>

(дата звернення:07.06.2026)

45.Дидактичні Ігри на уроках історії. URL:

<https://naurok.com.ua/didaktichni-igri-na-urokah-istori-369136.html>

(дата

звернення:07.06.2026)

46.Дудіна Т. Устим Кармелюк: коротка біографія. URL:

<https://osvita.ua/school/biography/94291/> (дата звернення: 07.06.2026)

47.Зробіть Тараса Шевченка зіркою на уроці: фантастичні завдання для 6 предметів. URL:

<https://osvitoria.media/experience/zrobit-tarasa-shevchenka-zirkoyu-na-urotsi-fantastyc-hni-zavdannya-dlya-6-predmetiv/> (дата звернення:07.06.2026)

48.Ідеї використання соціальних мереж, гіфок та емоджі на уроках. URL:

<https://naurok.com.ua/post/ide-vikoristannya-socialnih-merezh-gifok-ta-emodzhi-na-urokah> (дата звернення:07.06.2026)

49.Історична гра «Маска» впізнай історичну особистість для учнів 9 класів.URL:

<https://naurok.com.ua/istorichna-gra-maski-vpiznay-istorichnu-osobistist-dlya-uchniv-9-h-klasiv-424624.html> (дата звернення:07.06.2026)

50.Комікси та подкасти у викладанні історії. URL:

<https://mnemonika.org.ua/methodical-recommendation-for-memory-paths-project-products/> (дата звернення:07.06.2026)

51.Конспект уроку з історії України «Українські підприємці».URL:

<https://naurok.com.ua/konspekt-uroku-z-istorii-ukra-ni-ukra-nski-pidpriemci-234683.html> (дата звернення:07.06.2026)

52.Конспект урок на тему «Практичне заняття. Кирило-Мефодіївське братство».

URL:<https://vseosvita.ua/library/konspekt-uroku-na-temu-practicne-zanatta-kirilo-mefodievske-bratstvo-191201.html> (дата звернення:07.06.2026)

- 53.Мельник І. Перший львівський кардинал Михайло Левицький. URL: <https://zbruc.eu/node/25978> (дата звернення:07.06.2026)
- 54.Методика вивчення історичних постатей на уроках історії України. URL: https://referatss.com.ua/work/metodika-vivchennja-istorichnih-postatej-na-urokah-istori-i-ukraini/#google_vignette (дата звернення:07.06.2026)
- 55.Мороз В. П. Історія України в джерелах. Практикум. Інститут педагогіки НАПН України. URL: <https://undip.org.ua/library/istoriia-ukrainy-v-dzherelakh-praktykum/> (дата звернення:07.06.2026)
- 56.Павліченко Т. Меми, емодзі, рольові ігри, як учням все запам'ятати про історичних осіб. 5 активностей які справді працюють. URL: <https://nus.org.ua/2024/03/14/memy-emodzi-rolovi-igry-yak-uchnyam-zapam-yataty-vs-e-pro-istorychnyh-osib-5-aktyvnostej-yaki-spravdi-pratsyuyut/> (дата звернення:07.06.2026).
- 57.Практичне заняття№11. Дидактичні ігри на уроках історії України.URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/infocentre/get/24842> (дата звернення:07.06.2026)
- 58.Розробки уроків до курсу «Визначні постаті України». URL: <https://naurok.com.ua/rozrobki-urokiv-do-kursu-viznachni-postatti-ukra-ni-25262.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 59.Сторітелінг-ефективний метод навчання та виховання школярів. URL: <https://vseosvita.ua/library/embed/01003k41-beb0.doc.html> (дата звернення: 07.06.2026)
- 60.Тарас Шевченко у приватному житті. URL: <https://chornomorka.com/archive/21493/a-3662.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 61.Урок з історії України 9 клас на тему «Урок узагальнення і тематичного оцінювання».URL: <https://naurok.com.ua/urok-z-istori-ukra-ni-9-klas-na-temu-urok-uzagalnennya-i-tematichnogo-ocinyuvannya-8000.html> (дата звернення:07.06.2026)
- 62.Франко І. «З вершин і низин» URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3423> (дата звернення: 07.06.2026)

63.Шевельєва М. Володимир Антонович –патріарх української історичної школи
URL:

<https://uain.press/blogs/volodymyr-antonovych-patriarh-ukrayinskoyi-istorychnoyi-shkoly-1163219> (дата звернення: 07.06.2026)

64.Шевельєва М. Іван Котляревський-воскреситель українського слова. URL:
<https://uain.press/blogs/ivan-kotlyarevskij-voskresitel-ukrayinskogo-slova-1078039>
(дата звернення:07.06.2026)

65.Шевельєва М. Василь Каразін: «Могутнім може бути тільки народ». URL:
<https://uain.press/blogs/vasyl-karazin-mogutnim-mozhe-buty-tilky-narod-ozbrojenyj-znannyamy-1170545> (дата звернення:07.06.2026)

66.Янович Б. П'ять фактів про вченого Агатангела Кримського, які вас вразять.
URL:<https://history.rayon.in.ua/news/336228-piatfaktiv-pro-vchenogo-agatangela-krimskogo-iaki-vas-vraziat> (дата звернення:07.06.2026)

V.Відео-матеріал

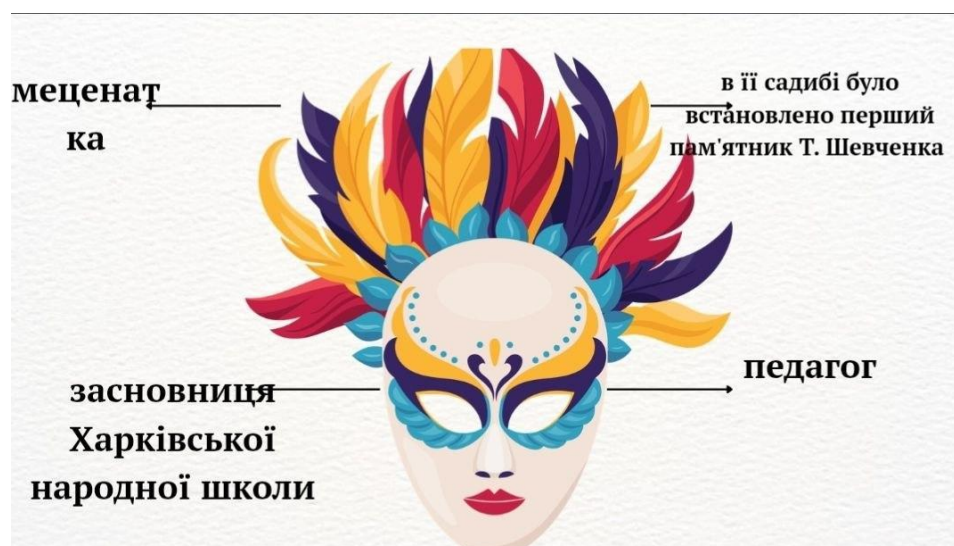
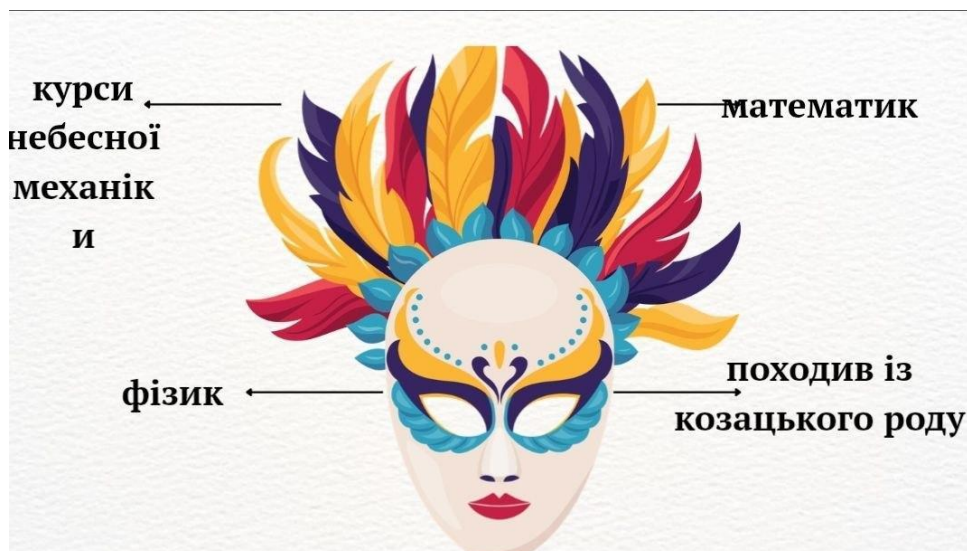
67.«Ісмаїл Гаспринський. Слава Україні». URL:
<https://www.youtube.com/watch?v=OPsmuyX80Iw> (дата звернення:07.06.2026)

68.«10 українських мільйонерів, які будували Україну, а не палаци: Меценати дореволюційної доби». URL: <https://www.youtube.com/watch?v=7Rj29Y7HT9s> (дата звернення:07.06.2026)

ДОДАТКИ

Додаток А

Гра «Маска»

Справа про Тараса Шевченка

Справа № 40358/05

I. Загальна інформація

ПІБ: Шевченко Тарас Григорович

Дата народження: 9 березня 1814 року

Місце народження: с. Моринці, Київська губернія

II. Діяльність

Учасник таємної політичної організації

«Кирило-мефодіївське братство»

Причини арешту: донос на учасників братства, виступи проти кріпацтва

Дата арешту: 5(17) квітня 1847р.

Допити: під час допитів був мужнім, не зрікся своїх поглядів, нікого із учасників братства не видав.

Під час двомісячного покарання написав цикл віршів «В казематі».

Покарання: відправлено в солдати в Оренбург на десять років із заборобою писати та малювати.

(За сатиру на імператрицю, насмішку над її фізичними вадами-худорлявість та

нервовий тик, імператор покарав
найсуворіше Т. Шевченка).¶

Примітка: Т. Шевченка було найсуворіше
покарано.□

III. Аральська експедиція¶

11 травня 1848р. капітан Бутаков забрав
поета в Аральську експедицію. Т.
Шевченко намалював понад двісті
акварелей, написав цикл про не волю,
«Сліпий», «Титарівну».¶

1 листопада 1849р. після повернення було
заборона малювати від корпусного
командування.¶

IV. Другий арешт¶

Причина: донос прапорщика Ісаєва.¶

Дата арешту: 22 квітня 1850.¶

Покарання: сім років у Новопетровському
укріпленні.¶

Таємно продовжував малювати. Був
звільнений в 1857 році.¶

Тарас Шевченко прибув до Києва, за
наглядала поліція. Змушений був
повернутися до Петербурга.□

Мем про Юліана Бачинського

Юліан Бачинський JAKE-CLARK.TUMBLR

Інстаграм сторінка Олександра Барвінського

barvinsku1847_

Не можу вирішити...

Олександр

6

дописи

4

читачі

8

відстежуються

засновник партії

депутат Австрійського парламенту та Галицького сейму

редактор, очолював Наукове товариство імені Т. Шевченка

педагог, чоловік, батько

Редагувати профіль

Поширити профіль

+8

+

Створити

Погляди

Про мене

←

Дописи

barvinsku1847_

Переглянути статистику

1

barvinsku1847_ Трошки випав з інстаграму але як є. Через те, що всюди пишуть про НМТ, захист дипломної, чи загалом про навчання в університеті, і я вирішив приєднатися та поділитися власними спогадами про студентські роки. У 1857-1865 роках я підлітком гриз камінь науки у 1-й Тернопільській (домініканській) класичній гімназії, що раніше стояла на вулиці Гімназійній. У 1865 році мені вдалося стати студентом філософського факультету Львівського університету і подальші чотири роки знав, на чому зосередить увагу. Моїми улюбленими

Джерело: Особистий фонд авторки

[illegible]

Джерело: Особистий фонд авторки

Додаток Е

Комікс «Буковинська трійця»

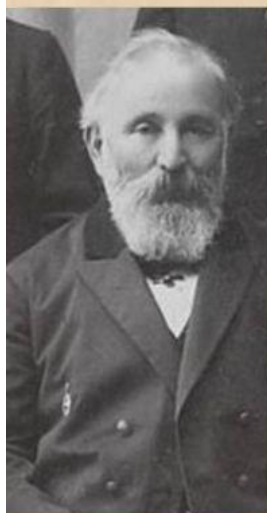

Джерело : Особистий фонд авторки

Додаток Ж

Інфорграфіка «Діячі Кримськотатарського руху»

ДІЯЧІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО РУХУ

Ілля Казас 1904р.

Казас Ілля Іліч - представник однієї із народностей Криму - караїмів. Народився 23 березня 1832 року в місті Ермені-Базар у Криму. Вищу освіту він отримав спочатку в Московському університеті, а потім продовжив навчання в Санкт-Петербурзі. В 1859 році Ілля Казас відкрив приватну караїмську школу в Одесі, ініціював створення Сімферопольської татарсько-учительської школи. Зусиллями було засновано Сімферопольське караїмське жіноче училище та духовне караїмське училище. Написав навчальні посібники. Був редактором молодіжного часопису "Давул" Володів 11 мовами. Був одружений, мав 8 дітей.

Ісмаїл-бей Мустафа-оглу Гаспринський з'явився на світ 8 (21) березня 1851 року в кримському селі Авджікой в родині офіцера. Його батько відслужив в російській армії та отримав спадкове дворянство. Продовжив навч. в Сімферопольській чоловічій гімназії, вступив до Воронежського військового училища. Подорожував Європою, працював вчителем, видавав першу газету кримськотатарського руху "Терджиман". Був двічі одружений, від першого шлюбу народилася дочка. Знав, що найменше 5 мов.

Ісмаїл Гаспринський

Ілля Казас (сидить ліворуч) у колі сім'ї.

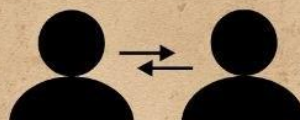
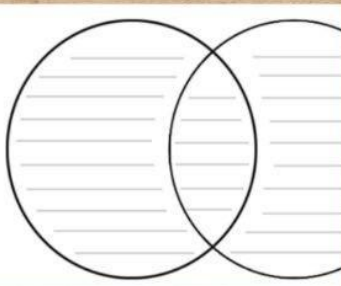

Родина Гаспринських. Зліва направо: Зухра-ханум, Ісмаїл-бей, Фатма з Ріфатом і Шефікою.

ДІЯЧІ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОГО РУХУ

Завдання:

1. Порівняти діяльність особистостей І. Казаса та І. Гаспринського за допомогою "Кола Вена".
2. Скласти діалог між особистостями на іноземній мові.

3. Визначити три спільні думки, з якими б погодилися б історичні особистості. Наприклад: "Розвиток освіти є надзвичайно важливим".

4. Запитання:

- Яка інформація вас найбільше здивувала?
- Що ви дізналися нового?
- Висловіть власну думку, щодо діяльності історичних особистостей.

Зустріч І. Гаспринського та І. Казаса, у сучасності (Фото згенеровано Штучним інтелектом)

План-конспект з предмета

«Історія України»

Урок: 11

Дата: 08.06.2026

9-А клас

Тема: Початок українського національного відродження.

Мета:

навчальна:

-охарактеризувати початок національного відродження на Закарпатті;/інформаційна, хронологічна, аксіологічна

-дослідити початок національного відродження в Східній Галичині;/інформаційна, логічна, аксіологічна

-проаналізувати діяльність «Руської трійці»;/інформаційна, аксіологічна, логічна

розвивальна:

-розвивати вміння роботи з ІКТ (робота на платформі Kahoot та Learningapps, відео-матеріал, презентацією);/цифрова;

-розвивати навички узагальнення та систематизації матеріалу(під час уроку учні заповнюють карту);/ інформаційна, логічна

-формувати власну думку щодо особистостей національного відродження(виконання групової роботи, інтерв'ю, візуальне джерело);/ аксіологічна;

-формувати навички самостійного пошуку про особистість Михайла Левитського;/цифрова, інформаційна, аксіологічна

-розвивати причинно-наслідкові зв'язки(відповіді на усні запитання, складання карти);/логічна

-розвивати підприємливу компетентність(робота в групах);/підприємницька

-розвивати комунікативні вміння під час групової та парної роботи (обговорення, інтерв'ю);/ соціальна, мовна

-формувати вміння роботи з картою(позначте на карті);/просторова

-удосконалювати навички роботи з історичним джерелом (аналіз уривка з єпископського послання А. Бачинського);/логічна, інформаційна;

-розвивати математичну компетентність(розв'язання математично задачі);/*математична*

-закріпити знання набуті під час вивчення навчального матеріалу (дидактична гра, завдання в Learningapps);/*логічна*

виховна:

-виховувати повагу до героїзму та стійкості народу (на прикладі особистостей національного відродження);/*громадянська, культурна*

-виховувати зацікавлення до історії України на прикладі історичних особистостей(групова робота, комікс, інтерв'ю, пазл, аналіз відео-матеріалу) ;/*громадянська, аксіологічна;*

-сприяти формування в учнів гордості за діяльність діячів національного відродження(видання книг, заснування товариства, гуртків, поширення української мови);/*громадянська, аксіологічна*

-сприяти розвитку патріотизму та усвідомленню важливості ролі історичних особистостей у національному відродженні);/*громадянська, аксіологічна;*

-формувати національну свідомість та почуття гордості за історичну спадщину;/*культурна, аксіологічна;*

-виховувати в учнів принципи академічної доброчесності;/*аксіологічна, громадянська*

-сформувати в учнів позитивне ставлення до навчання;/*аксіологічна*

-виховувати вміння працювати в колективі(групова робота, парна робота);/*соціальна, культурна*

-виховувати шанобливе ставлення до думки інших(групова робота, парна робота, усні відповіді);/*соціальна, культурна*

Тип уроку: комбінований

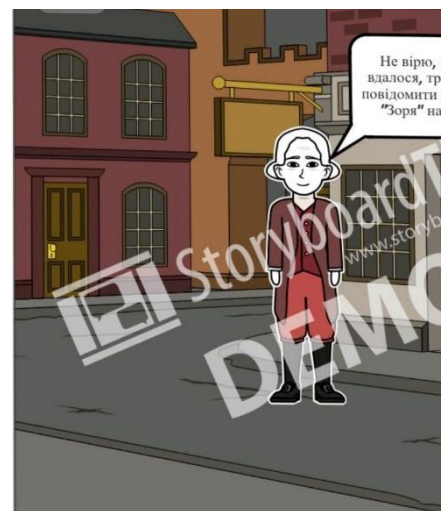
Обладнання: підручник «Історія України» Н. Сорочинська, О. Гісем 9 клас, 2017р., комікс, Kahoot, LearningApps, відео-матеріал, мультимедійна презентація.

План уроку

- 1.Початок українського національного відродження на Закарпатті.
- 2.Початок українського національного відродження у Східній Галичині.
- 3.Діяльність «Руської трійці»

Хід уроку

Доза часу	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна дія учня
1хв.	I. Організаційний етап	-Привітання з учнями, перевірка присутніх -Емоційне налаштування, бажаю всім гарного настрою, легкого засвоєння теми.	
7хв.	II. Перевірка домашнього завдання	Давайте пригадаємо, що ми вивчали на минулому уроці за допомогою тестування.	Кахут: https://kahoot.it/challenge/05hallenge-id=6d3d17e3-6689-a-44801111b751_178093892 Код гри-05813844 Письмова робота: 1.Охарактеризуйте населення на західноукраїнських землях.(Павлів, Біднік, Гуманів) 2.Охарактеризуйте господарство міст.(Третяк, Дем'янчук, Хмельницький)
2хв.	III. Мотиваційний етап	-Повідомлення теми та мети уроку.	Розгляньте комікс та дайте відповіді на запитання

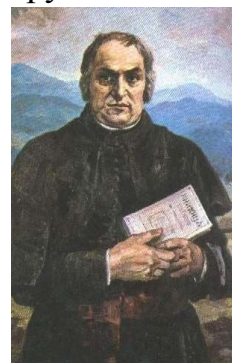

			Дайте відповідь на запитання -Як ви думаєте, що поєднало в собі дві фотографії? (Орел) -Що ми будемо вивчати сьогоднішньому уроці?(зображення для всього класу)
2хв.	Актуалізаційний етап		-Яку епоху ми вивчаємо?(Феофан) -Які характерні риси цієї епохи?(Яковин)
24хв.	Етап вивчення нового матеріалу	1.Початок українського національного відродження на Закарпатті. Кінець XVIII-перша третина XIXст. розпочався процес національного відродження, із Закарпаття. -був пов'язаний із діяльністю греко-католицьких священників, діячів наз. «будителями» Центром відродження стала Мукачівська греко-католицька єпархія, завдяки діяльності А. Бачинського. Й. Базилович –написав «Короткий нарис фундації Федора Коріатовича»-перша праця з історії Закарпаття. О. Духнович-священник, педагог, автор вірша, який був гімном Закарпаття.	Учні впродовж уроки складають карту «Початок національного відродження». Як ви думаєте, чому почався національний відродження на Закарпатті?(Матіїв) За допомогою підручника визначте термін «будитель»(Проців) Математична задача

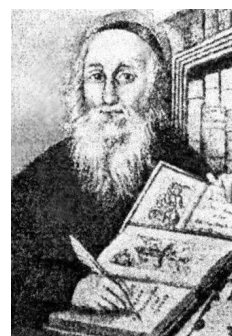
		М. Лучкай –автор першої на західноукраїнських землях «Граматики слов'яно руської мови»	Скільки років греко-католицька церква заснування до 1830року?(Л) Робота з історичними джерелом(уривок єпископського послання Бачинського) «...Історичний досвід, приклади свідчать, що зміцнення будь-якої народної мови та нації немає підґрунтя міцнішого, тривкішого, збереження...батьківської материнської мови, писемності та віри. Як тільки який –небудь починає соромитися і рідної мови, писемності та віри, відтак і зовсім їх забувати, починають відбуватися зміни і з самим цим народом, втрачає пильності і належності про міць Мукачівської угрецької єпархії, бо така ж лиха доля спіткати і тебе, якщо ти забуваєш Батьківщину та материнську писемність...» Запитання: -у чому на думку митрополита полягає роль суспільна ролю мови?(Трак) -яку долю передбачає митрополит для народу?(Романишин) Групова робота. Кожна група отримує матеріал одного із «будителів Закарпаття» завдання є ознайомитися з матеріалом, та скласти відповіді на запитань (5-6), відповідаючи на них можна було би відповісти «так» чи «ні», та зрозуміти про кого йдеться із особистостей. Група 1- Михайло Лучкай.
--	--	---	--

Група 2-Олександр Духнов

Група 3-Йоаникій Базилович

Група 4-Андрій Бачинський

2.Початок українського національного відродження в Східній Галичині.

Центром першої хвилі національного відродження був

Паралельно про кожну групу записується в інтелект –картці

Перемишль-осередок
греко-католицької єпархії.

Діяла велика кількість
представників греко-католицького
духовенства, завдяки діяльності
єпископа М. Левитського.

Уявімо «Чоловіка у віці, з овальним
обличчям, високим чолом та
спокійним зосередженим поглядом.
Одягненого у митрополичі ризи та
з хрестом»... Тільки збереглися
невеликі згадки про Михайла
Левитського.

Робота з контурною картою

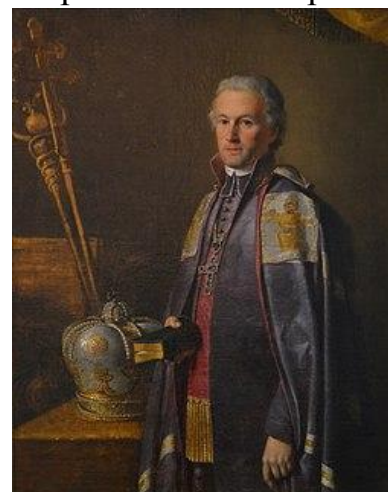

-Позначте території, які вх
складу Австрійської
(Клим'юк)

-Позначте місто де діяв ми
Андрій Бачинський? (Вівча

-Позначте перший
національного відродже
Східній Галичині?(Матіїв)

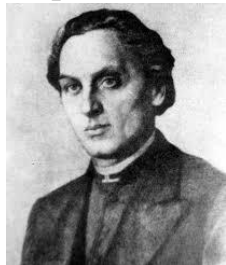
Робота із візуальним джер
Порівняйте невеликий
єпископа М. Левиць
зображенням на картині.

		1. Чи співпадає невеликий портретом? (Зобків) 2. Назвіть ознаки, якими охарактеризувати єпископа портрету? (Гайко) 3. Як ви думаєте портрет зроблений під час особистості чи після? свою думку? (Мочернюк) За допомогою інтернету дайте характеристику діяльності Левицького (Маланюк, Гасюк) Робота із слайдом презентації Товариство греко-католицьких священників Рік заснування-1816р. Місто-Перемишль Діяльність: -удосконалення української мови; -поширення серед народу брошур української мови -сприяли відкриттю у 1817р. в Перемишлі дяко-вчительського інституту -видання підручників та молитовників 3. Діяльність «Руської-тріці» 30-40р. XIX відбувся перехід на культурно –літературний етап. Новим центром –став Львів. Тут з 1833-1837р. діяв гурток «Руська трійця»	1. Чи співпадає невеликий портретом? (Зобків) 2. Назвіть ознаки, якими охарактеризувати єпископа портрету? (Гайко) 3. Як ви думаєте портрет зроблений під час особистості чи після? свою думку? (Мочернюк) За допомогою інтернету дайте характеристику діяльності Левицького (Маланюк, Гасюк) Яку головну мету, на вашу думку, мало товариство? (Семенюк) Як ви вважаєте, чому відкриття дяко-вчительського інституту важливим кроком для тогочасного суспільства? (Градова) Робота із відео-матеріалом: https://www.youtube.com/watch?v=ok6HRk8 Яку помилку допустив автор відео? (Миронюк). Як має бути правильно? (Федорук) Що написав у 1823року? (Органістий) Про що писав у передмові? Яке місце виділяв для української мови? (Гасюк) На основі матеріалу підготуйте дописіть в карті про діяльність Могильницького.
--	--	---	--

Гурток складався з трьох друзів, семінаристів греко-католицької семінарії:

Маркіяна Шашкевича (1811-1843)

Іван Вагилевич (1811-1866)

Dalibor Jan Wagilewicz

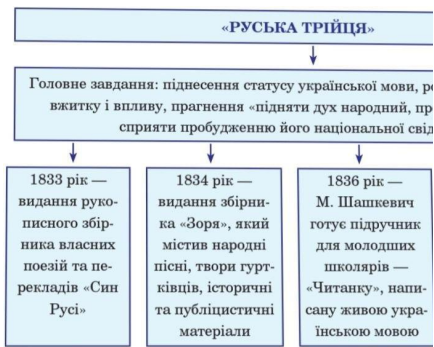
Яків Головацький (1814-1888).

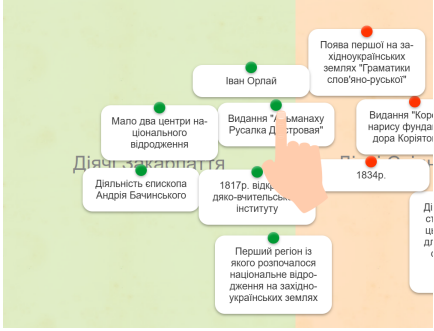

Чим характеризувався перший етап національного відродження? Чому Перемишль втратив статус центру? Як ви гадаєте, яке місце зайняв Львів. Обговоріть (Третяк, Дем'янчук, Романчук)

З чим є пов'язано, на вашу думку, особистості, про кого ми сьогодні дізнаємося є греко-католицькими священниками? (Раїн, Хоминський, Зобків)
Ким були за професією? Надніпрянщини? Південно-західних найбільш відомих особистостей? (Трак, Микита, Яковишин)

Парна робота
Інтерв'ю з особистостями

		Один учень –журналіст, інший – літературознавець, а третій – історик. Вони разом із членів «Руської трійці» обговорювали різні питання та відповідали на них. Їхні статті та листи використовувати підручник. Робота із схемою <pre>graph TD; A["«РУСЬКА ТРИЙЦЯ»"] --> B["Головне завдання: піднесення статусу української мови, розширення її впливу, прагнення «підняти дух народний, просвітити народ», сприяти пробудженню його національної свідомості"]; B --> C["1833 рік — видання рукописного збірника власних поезій та перекладів «Син Русі»"]; B --> D["1834 рік — видання збірки «Зоря», який містив народні пісні, твори гуртківців, історичні та публіцистичні матеріали"]; B --> E["1836 рік — М. Пашкевич готує підручник для молодших школярів — «Читанку», написану живою українською мовою"]; C --> F["..."]; D --> F; E --> F;</pre> Запитання: У головному завданні «Руської трійці» проголошено «просвітити народ» та «розширити сферу вжитку української мови». Поясніть, чому формат першої праці за 1833р. суперечив меті та не виконали? (Градова, Вівчаренко) Розділіть ці чотири блоки з видань були спрямовані на збереження минулого народу та появи нових праць? (Миронюк) Завдання в «Learningapps» Складіть пазл https://learningapps.org/watch?v=vtg0326
бхв.	Систематизація	Гра «Герой, дата та подія»

			Учні на основі засвоєного м називають одну і постать-дату та подію, я пов'язана. Вправа «Класифікація» (на платформі LearningApps) https://learningapps.org/watch?vbs6b226
2хв.	Висновки	Кін. XVIII-поч. XIX ст. розп. національне відродження із Закарпаття. Центром нац. від. стала Мукачівська греко-католицька єпархія, завдяки діяльності А. Бачинського. Працював Йоаникій Базилевич, Михайло Лучкай, Олександр Духнович. Першим центром відр. у Сх. Г. був Перемишль. Активно діяли предс. греко-католицького духовенства, завдяки діяльності єпископа Михайла Лучкая, 1816р. Іван Могильницький ст. «Товариство галицьких греко-католицьких священників». 30-40 роки XIXст. центром стає Львів- уособлення цього є діяльність гуртка «Руської трійці»- 1833-1837р. Друзів М. Шашкевича, Івана Вагилевича, Якова Головацького, які видали збірник «Зоря» та альманах «Руська трійця». Доля особистостей була різна: Маркіян Шашкевич помер у 1843р., І. Вагилевич перейшов на	

		пропольський бік. Я. Головацький на ідеї москвофільства.	
1хв.	Домашнє завдання.		Обов'язкове: 1.Закінчення інтелект-карти. 2.Складіть історичний портрет вибір(М. Левицький, Й. Багач, А. Бачинський, І Могильницький) за алгоритмом: 1)Становлення особистості: 1.1)Де і коли народився? 1.2)Де і в яких умовах проживав, зростав, виховувався? 1.3)Як формувалися погляди на життя? 2)Особисті якості та риси характеру: 2.1)Як особисті якості впливали на його діяльність? 2.2)Які з його особистих якостей вам подобаються, а які ні? 3)Діяльність особистості: 3.1)Охарактеризуйте основні етапи його життя? 3.2)Які успіхи та невдачі в житті? 3.3)Хто були його друзі, вороги та чому? 3.4)Якими були наслідки його діяльності: а)для сучасників; б)для нащадків; 4)Ваше особисте ставлення до історичної особистості. Додаткове: 3.Створіть комікс про діяльність «Руської трійці»(робота в групах) 4.Створення сторінки у соціальних мережах(індивідуально)

Роздатковий матеріал для кожної групи

Група 1-Михайло Лучкай

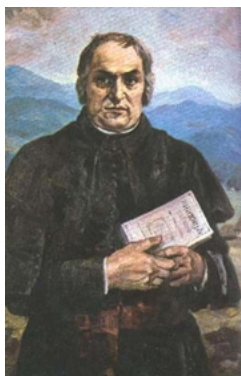

Михайло Лучкай

Народився 19 листопада 1789 року у Великих Лучках у сім'ї греко-католицького священника. Був старшим та мав чотирьох сестер та брата. Навчався в Ужгород (Другетівській гімназії), Румунії, (гімназія Великого Варадину) та Відні (греко-католицької семінарії Святої Ваврвари). Був священником протягом 1816-1817 року у рідному селі Великих Лучках. Виїхав до Італії, був придворним парохом. Захопився вивченням архівних матеріалів та філології. Написав та видав «Граматика слов'яно-руська» 1830р. у Будапешті.

У 1830 році повернувся до Закарпаття, де до кінця життя був священником в Ужгороді. У 1831р. видав «Церковні бесіди на всі неділі року». Твором який уславив М. Лучкай була шеститомна «Історія карпатських русинів» за життя не була видана.

Група 2

Олександр Духнович

Народився в селі Тополля (зараз територія входить до Словаччини). В сім'ї греко-католицького священника. Закінчив сільську школу, навчався в Ужгороді, гімназії в Кошицях, Ужгородської семінарії.

Спочатку працював домашнім вчителем навчав дітей, власний досвід описав у підручнику з педагогіки, для вчителів та батьків. Згодом працював у різних церковних інституціях. Написав буквар для місцевих шкіл, підручники з граматики та географії, сприяв, щоб українську мову було введено до програм шкільної освіти Закарпаття, був депутатом крайового сейму в Братиславі.

Написав народною мовою поезії, твори для дітей. Друкував свої твори у віденських, будапештських, галицьких, київських періодичних виданнях. Вірш «Подкарпатські русини залиште глибокий сон» був гімном Підкарпатської України.

Група 3.

Йоаникій Базилович

Народився в селі Гливище в сім'ї бідних селян. Навчався шість років у гімназії в Ужгороді, а наступні два закінчив у Кошицях. Вступив до Мукачівського монастиря. Був вчителем у монастирській школі в Маріапоч. За переказами, 1785 року Базилович намалював ікону Пресвятої Богородиці Одигітрії. Був ігуменом та з 1789 року протоігуменом. У 1798-1804 року завдяки його старанням був збудований новий великий монастирській храм Святого Миколая.

Під час впорядкування фондів монастирської бібліотеки та архіву, зібрав багато матеріалу, що став джерельною базою написання «Короткого нарису фундації Федора Коріятовича», була написана латиною та видана двома частинами. У цій праці автор один із перших заявив про існування закарпатських русинів як частини східних слов'ян, і показав, що вони мають власних вчених, культурно-освітніх діячів.

Група 4

Андрій Бачинський

Народився в с. Бенятин, батько був священником із шляхетного роду. Спочатку навчався в Ужгородській гімназії, потім продовжив навчання у Трнавській семінарії. Своє служіння розпочав у Гайдудорозі. 1770 року А. Бачинський як генеральний вікарій домагався від імператриці Марії -Терезії усамостійнення Мукачівської єпархії. 1772року був призначений главою Мукачівської єпархії, імператриця особисто подарувала новому владиці відповідні регалії.

Будучи радником імператриці домігся відкриття у Відні «Барберуму» для навчання греко-католицького духовництва. У посланнях вимагав від місцевих священників організовувати русинські школи при церквах та монастирях, і примушувати батьків навчати в них дітей.

Переніс резиденцію до Ужгорода де створив семінарію та заснував велику бібліотеку. На відміну від інших представників духовенства він завжди розмовляв рідною мовою.